

Media Representation of Arbaeen Pilgrimage in Iran (1392-1396)

Mohammad Saeed Zokaei¹, Rohollah Eslami²

Received: Feb. 2, 2020; Accepted: Apr. 29, 2020

Extended Abstract

In recent years Arbaeen pilgrimage in Iran has many practitioners and visitors, so it becomes one of the main aspects of Shiite identity and Iranian religiosity actions. Relying on a case study of discourses and representations of Arbaeen pilgrimage, we try to understand Arbaeen pilgrimage as a social phenomenon and explore diversity and differences of Iran's society today. Concentrating on representations and discourses of Arbaeen pilgrimage that signifying this Practice, by addressing written texts published on paper or digital mass media (Newspapers, News Agencies and News Sites) in a 5 years period since 1392 to 1396 in Iran, diversity of representations have shown. Applying theoretical and methodological approach of Laclau and Mouffe's discourse analysis in the process of investigating 1800 day-record published on that 5 years period, 6 different discourses have found that representing power constellation of Arbaeen pilgrimage phenomenon. Findings of this exploratory research helps focus on cultural changes of post-revolutionary Iran's society and determine its diversity contexts.

Keywords: Arbaeen phenomenon, discourse analysis, diversity of Iran's society, representation

1. Professor of Sociology & Cultural Studies, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran (Corresponding Author)

✉ saeed.zokaei@atu.ac.ir

2. PhD Candidate in Political Sociology, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

✉ rohollah.eslami@atu.ac.ir

INTRODUCTION

In recent years Arbaeen pilgrimage in Iran has many practitioners and visitors. Most of the pilgrims walk from Najaf to Karbala and annually in a few days millions of people gathering in all routes to Karbala. So Arbaeen pilgrimage becomes one of the main aspects of Shiite identity and Iranian religiosity actions.

PURPOSE

Relying on a case study of discourses and representations of Arbaeen pilgrimage that in Iranian mass media has published, we try to understand Arbaeen pilgrimage as a social phenomenon and explore diversity and differences of Iran's society today.

METHODOLOGY

Applying approach of Laclau and Mouffe's discourse theory to analyze the relationship between media representations of the Arbaeen pilgrimage and the context that made these representations possible, codifying the texts done. In the process of investigating written texts published on paper or digital mass media (8 Newspapers, 4 News Agencies and 6 News Sites) at intervals of twenty days during each year in a 5 years period since 1392 to 1396 in Iran, 1800 day-record observed and finally 290 texts identified that representing Arbaeen pilgrimage. Numbers of texts representing Arbaeen pilgrimage in 6 different discourses have shown in table 1.

Table 1. Numbers of Texts Representing Arbaeen Pilgrimage in 6 Different Discourses

Name of Discourse	Number of Texts
pilgrimage	10
phenomenon	48
movement	46
march	101
walk	67
travel	18
Total number of texts	290

RESULT

Concentrating on representations and discourses of Arbaeen pilgrimage that signifying this Iranian religious Practice in that 5 years period, 6 different discourses have found that representing power constellation of Arbaeen pilgrimage phenomenon. Central signifiers of these 6 different discourses respectively are: "pilgrim the Shrine of Imam Husain", "establishing the religious Civilization", "Ashura Movement", "Peace March", "Love Walk", and "travel to Karbala".

DISCUSSION

The privileged signifiers and the floating signifiers of these 6 different discourses are described by citing evidence from the texts, and it is shown how each discourse, using a distinct genre, narrates the Arbaeen event differently from the other discourses. These have formed a range of different representations (from pilgrimage to travel) in relation to the Arbaeen event, which in referring to power constellation, show political, religious, national and regional differences of Iranian's socio-political tastes today. The changing position of 6 different discourses in 5 years period since 1392 to 1396 has shown in Figure 1.

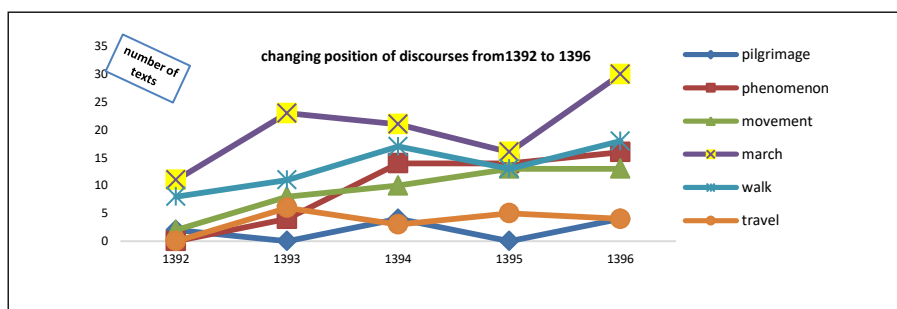

Figure 1. Changing Position of Different Discourses

CONCLUSION

This comprehensive description of Arbaeen pilgrimage representations in the Iranian mass media between 1392 and 1396 has provided the possibility of understanding Arbaeen as a social phenomenon specially, and a basis for understanding and talking about the diversity of today's Iranian society generally.

NOVELTY

Findings of this exploratory research helps focus on cultural changes of post-revolutionary Iran's society and determine its diversity contexts which in the field of discourses, of course not with equal power, is going on.

BIBLIOGRAPHY

- Ansari, M. (15 Dec. 2014). Payāmhā-ye ejtemā'-e tārixi-ye Arba'in [Messages of Arbaeen historical Gathering]. *Iran Newspaper*, 5817. Retrieved from <http://www.irannewspaper.ir/newspaper/page/5817/1/290190/0>
- Arman Emruz Newspaper (8 Nov. 2017). Falsafe va māhiat-e ziārat-e Arba'in-e hoseyni [Philosophy and nature of Arbaeen pilgrimage]. *Arman Emruz Newspaper*, 3463, 11. Retrieved from <https://www.pishkhan.com>
- Barabadi, S. (14 Dec. 2014). Karbalā; šahr-e rekord-dār [Karbala; A prominent City]. *Shargh Newspaper*, 2186. Retrieved from <http://sharghdaily.com/fa/main/detail/50277>
- Barabadi, S. (17 Dec. 2014). Safar be Karbalā; negāhi az darun [Travel to Karbala; take a look inside]. *Shargh Newspaper*, 2189. Retrieved from <http://sharghdaily.com>
- Baudrillard, J. (2010). *Jām'e-ye masrafi: osturehā va sāxtārkhā* [La société de consommation: ses mythes, ses structures] (P. Izadi Trans.). Tehrān, Iran: Sāles. (Original work published in 2007)
- Bod, M. (5 Nov. 2017). Abar-ruydād-e Arba'in; Jelvei az gardešgari-ye dini [Arbaeen super-event; A manifestation of religious tourism]. *Asr Iran News Site*. Retrieved from <https://www.asriran.com/fa/news/570552>
- Coleman, S. & Elsner, J. (1995). *Pilgrimage: Past and Present in the World Religions*. Cambridge: Harvard University Press.
- Etemad Newspaper (14 Dec. 2014). Qodrat-namāyi-e šī'e dar Arba'in [Shiite power in Arbaeen]. *Etemad Newspaper*, 3130. Retrieved from <http://www.etemadnewspaper.ir/fa/main/detail/3050>
- Fairclough, N. (2000). Tahlil-e enteqādi-ye goftemān dar amal (P. Izadi, Trans.). In M. Nabavi & M. Mohajer (Eds.), *Tahlil-e enteqādi-ye goftemān* (pp. 167-212) [Critical discourse analysis]. Tehrān, Iran: Vezārat-e Farhang va Eršād-e Eslāmi, Markaz-e Motāle'āt va Tahqiqāt-e Resānehā. (Original work published in 1995).
- Fakouhi, N. (2007). Negāhi bar ruykard-e tafsiri-ye Clifford Geertz bā ta'kid bar tafsir-e 'u az padide-ye dini [A look at Clifford Geertz's interpretive approach with emphasis on his interpretation of the religious phenomenon]. *Journal of Motāle'āt-e Jāme'-šenāxti/Sociological Review*, 31, 103-124.
- Goudarzizadeh, M. (2016). *Ziārat-e Arba'in nešāne-ye šī'e* [Arbaeen pilgrimage is the sign of Shiite]. Tehrān, Iran: Hezāre Qoqnus.
- Hall, S. (1977). Introduction. In S. Hall (Ed.), *Representation: cultural representation and signifying practices* (pp. 1-11). London: Sage & Open University Press.
- Hall, S. (2014). *Ma'nā, farhang va zendegi-ye ejtemā'i* [Representation: cultural representations and signifying practices] (2nd print, A. Golmohammadi Trans.). Tehrān, Iran: Našr-e Ney. (Original work published in 1997).

- Henn, A. (2008). Introduction: beyond norm, text and dialectics: ritual as social praxis. In A. Henn & K. P. Koepping (Eds.), *Rituals in an Unstable World: Contingency-Hybridity-Embodiment* (pp. 9-28). Frankfurt: Peter Lang.
- Homayun, M. H. & Bod, M. (2017). Tabyin-e ab'ād-e safar-e ma'navi-ye Arba'in, Abar-ruydād-e gardešgari-ye mazhabi [Explaining the dimensions of Arbaeen spiritual travel, a religious tourism super-event]. *Journal of Masjed va Mahdaviyat*, 2, 47-64.
- Hoseynizade, S. M. A. (2005). Nazariye-ye goftemān va tahlil-e siyāsi [Discourse theory and political analysis]. *Journal of Olum-e Siyāsi/ Political Sciences*, 28, 181-212.
- Jahangiri, E. (11 Nov. 2017). Iran monādi-ye asli-ye solh-talabi-ye ši'e ast [Iran is the mail herald of Shiite Peace]. *Iran Newspaper*, 6640. Retrieved from <http://www.irannewspaper.ir/newspaper/page/6640/2/445945/0>
- Jahanian, M. (8 Nov. 2017). Arba'in va asar-e ān bar towse'e gardešgari-ye mazhabi [Arbaeen and its effect on the development of religious tourism]. *Asr Iran News Site*. Retrieved from <https://www.asriran.com/fa/news/571483>
- Jamali, M. (2017). Naqš-e Arba'in dar mohandesi-ye tamaddon-e eslāmi [The role of Arbaeen in the establishing of Islamic civilization]. *Journal of Masjed va Mahdaviyat*, 2, 27-46.
- Jorgensen, M. & Phillips, L. (2010). *Nazariye va raveš dar tahlil-e goftemān* [Discourse analysis as theory and method] (H. Jalili Trans.). Tehrān, Iran: Našr-e Ney. (Original work published in 2002).
- Kahirdeh, N. (2015). *Āšurā, manāsek, ma'nā* [Ashura, rituals, meaning]. Qom, Iran: Xeyme.
- Karami, H. (2016). *Mardom-yāri dar Arba'in-e hoseyni (1)*, šarhi bar hozur-e yegānhā-ye viže-ye NĀJĀ dar Arba'in-e sāl-hā-ye 1393 va 1394 [Helping people in Arbaeen of Hosayn (vol. 1), A description of NAJA special units's activities in 1393 & 1394 Arbaeen]. Tabriz, Iran: Yās-e Nabi.
- Karamipour, A. (2011). Raveš va ruykard-e Clifford Geertz darbāre-ye din va farhang [Clifford Geertz's method and approach to religion and culture]. *Journal of Andīše-ye Nowin-e Dini*, 24, 161-184.
- Kasraie, M. & Pouzesh Shirazi, A. (2009). Nazariye-ye goftemān-e Laclau va Moff abzāri kārāmad dar fahm va tabyin-e padidehā-ye siāsi [Laclau and Mouffe's discourse theory is an effective tool in understanding and explaining political phenomena]. *Journal of Siāsat/ Politics*, 11, 339-360.
- Khaniki, H. (2013). *Dar jahān-e goft-o-gu: barresi-ye tahavvolāt-e goftemāni dar pāyan-e qarn-e bistom* [In the world of Dialogue: A study of discourse modifications at the end of the 20th century] (2nd Ed.). Tehrān, Iran: Hermes.
- Margry, J. P. (2008). *Shrines and pilgrimage in modern world: New itineraries in to the sacred*. Netherlands: Amsterdam university press.
- Miri, J. (6 Nov. 2017). Rāhpeymāyi-e Arba'in movjeb-e xodāgāhi-e tašayo' mišavad [Arbaeen March raises Shiite self-awareness]. *Mehr News Agency*. Retrieved from <https://www.mehrnews.com/news/4128048>

- Mohammadi, H. & Salimnejad, N. & Ahmadi, E. (2017). Bāz-ta' rifi az ž'opolitik-e ši'e bā ta'kid bar rāhpeymāyi-e Arba'in [Redefining Shiite geopolitics with emphasis on the Arbaeen March]. *Journal of Jogh'rāfiā/ Geography*, 52, 103-120.
- Moradzade, F. (1 Dec. 2015). Arba'in; piāde-ravi az xod tā xodā [Arbaeen; Walk from yourself to God]. *Jamejam Newspaper*, 4421. Retrieved from <https://www.magiran.com>
- Morinis, A. (1992). Introduction: The Territory of the Anthropology of Pilgrimage. In A. Morinis (Ed.), *Sacred Journeys: The Anthropology of Pilgrimage* (pp. 1-28). Westport: Greenwood.
- Motevalli Emami, M. H. (6 Nov. 2016). Arba'in navid-e xoruj az alam-e modern va zohur-e tamaddon-e dini ast [Arbaeen promises to leave the Modern World and the emergence of religious civilization]. *Mehr News Agency*. Retrieved from <https://www.mehrnews.com>
- Mowlāee, F. (1 Dec. 2015). Haštād kilometr Āšeqi bā pāy-e piāde [80 kilometers of love on foot]. *Jamejam Newspaper*, 4421. Retrieved from <https://www.magiran.com>
- Naderi, A. (2008). Gofte mān-e jonbeš-e ši'i-ye Arāq: Barresi-ye ensān-šenāxti [Anthropological consideration of Shiite movement discourse in Iraq]. Tehrān, Iran: Nazdik.
- Naderi, A. (3 Dec. 2015). Arba'in hāfeze-ye jam'i-e ši'yān rā bāztowlid mikonad [Arbaeen reproduces the collective memory of the Shiites]. *Mehr News Agency*. Retrieved from <https://www.mehrnews.com/news/2990510>
- Nahavandian, M. (11 Nov. 2017). Rāhpeymāyi-e Arba'in; jelvegāh-e vahdat-e ehsān va hamāse [Arbaeen March; The manifestation of the unity of benevolence and epic]. *Iran Newspaper*, 6640. Retrieved from <http://www.irannewspaper.ir>
- Nasehi, A. (3 Dec. 2014). Asrār-e Arba'in dar tārix-e xelqat [Secrets of Arbaeen in the History of Creation]. *Resalat Newspaper*, 8269. Retrieved from <https://www.magiran.com>
- O' Sullivan, T. (2006). *Mafāhim-e kelidi-ye ertebātāt* [Key concepts in communication] (M. Ra'iszāde Trans.). Tehrān, Iran: Fasl-e Now. (Original work published in 1983).
- Paknia Tabrizi, A. (2013). M'rāj-e ensānhā dar piāde-ravi-ye Arba'in [The ascension of the people on Arbaeen walk]. *Journal of Moballeg'hān*, 172, 74-82.
- Pauly, J. J. (2014). Ritual theory and the media. In R. S. Fortner and P. M. Fackler (Eds.), *The Handbook of Media and Mass Communication Theory* (pp. 173-189). Hoboken: John Wiley & Sons.
- Razavizade, N. (2018). Edrāk va tajrobe-ye ziste-ye zā'rān-e piāde-ye irāni dar Araq; mowred-e motāle'e piāde-ravi-ye Arba'in Āzar-e 1393 [Perception and lived experience of Iranian pilgrims in Iraq; case study of Arbaeen walk in Dec. 2014]. *Journal of Motāle'āt va Tahqiqāt-e Ejetemā'i dar Iran/ Social Studies and Research in Iran*, 6(4), 595-631.
- Rezvani, J. (2018). *Arba'in va fazilat-e piāde-ravi dar ziārat-e Emām Hosein va āsār-e šegeft-e ān* [Arbaeen and the virtue of walking on the pilgrimage of Imam Hosayn and its wonderful effects]. Qom, Iran: Bani Al-Zahrā'.

- Safarpour, A. A. (2016). *Dar masir-e ešq: Rāhnamā-ye safar be atabāt-e āliāt va ziārat-e Arba'in* [On the path of love: A travel guide to Islamic Holy Shrines and Arbaeen pilgrimage]. Qom, Iran: Entešārāt-e Tā Zohur.
- Segal, R. (2011). Ruykard-e tafsiri-ye Clifford Geertz be din, In Givian A. (Trans. & Ed.), *Mardom-šenāsi-ye ejtemā'āt-e dīni* (pp. 109-144) [Anthropology of religious communities]. Tehrān, Iran: Imam Sadegh University Press.
- Shariati Mazinani, S. & Gholamreza Kashi, Sh. (2015). Sayyāliyat va manāsek-e dīni; Motāle'e-ye mowredi-ye ziārat-e mazār-e Sohrab Sepehri [Fluidity and religious rituals; A case study on pilgrimage to Sohrab Sepehri's Grave]. *Journal of Tahqiqāt-e Farhangi-ye Irān/ Iranian Cultural Research*, 8(3), 61-97.
- Shojaeezand, A. (11 Nov. 2015). Arba'in; farātar az monāsebat [Arbaeen; Beyond the occasion]. *Mehr News Agency*. Retrieved from <https://www.mehrnews.com>
- Shojaeezand, A. (9 Nov. 2017). Arba'in poštivāne-ye azim-e mardomi barāye tašayo' ast [Arbaeen is a great popular support for Shiism]. *Mehr News Agency*. Retrieved from <https://www.mehrnews.com/news/4123486>
- Taherzade, A. (2015). Arba'in sonnati barāye šokufāi-ye ensān-e tarāz-e tamaddon-e eslāmi [Arbaeen a tradition for human flourishing at the level of Islamic civilization]. *Journal of Pāsdār-e Eslām*, 405&406, 22-25.
- Taherzade, A. (2016). Arba'in-e hoseyni emkān-e hozur dar tārixi digar [Arbaeen a possibility to enter into another history]. *Journal of Pāsdār-e Eslām*, 415&416, 14-21.
- Zarifian, M. H. (11 Nov. 2017). Manāsek-e Arba'in; zarurathā va elzāmhā [Arbaeen Ritual; Necessities and requirements]. *Jamejam Newspaper*, 4968. Retrieved from <https://www.magiran.com/article/3660425>
- Zibakalam, S. (19 Nov. 2016). Rāhpeymāyi-e Arba'in va čand نکته [Arbaeen March and some comments]. *Arman Emruz Newspaper*, 3188, 2. Retrieved from <https://www.pishkhan.com/Archive/1395/08/13950829/ArmanRavabetOmoomi6511411097109505657138414.pdf>

Iranian Cultural Research

Abstract

بازنمایی رسانه‌ای مناسک زیارت اربعین در ایران؛ سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۶

محمدسعید ذکایی^{۱*}، روح‌الله اسلامی^۲

دریافت: ۱۳۹۸/۱۱/۱۳؛ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۲/۱۰

چکیده

در جامعه ایران، مناسک مرتبط با عزاداری برای امام حسین (ع) از اهمیت و گستردگی قابل ملاحظه‌ای برخوردار است. در سال‌های اخیر شکل تازه‌ای از مراسم مربوط به اربعین در قالب پیاده‌روی دسته‌جمعی به سمت کربلا برای رسیدن به بارگاه امام حسین پدید آمده و از سال ۱۳۹۲ ابعاد میلیونی به خود گرفته است. از آنجا که حضور تعداد زیاد جمعیت حاضر در رویداد اربعین، جایگاه اربعین را به‌عنوان یکی از عناصر اصلی ابراز هویت شیعی برجسته نموده و مشارکت مؤثر ایرانیان در این رویداد، مجرای بسیار مناسب برای شناخت کنش‌های دینی ایرانیان به‌دست داده است، بررسی نحوه بازنمایی این فعالیت جمعی و گفتمان‌هایی که حول آن شکل گرفته است و به این پدیده معنا می‌دهد در مقاله حاضر مورد توجه قرار گرفته و تنوع بازنمایی‌های آن با مراجعه به متون نوشتاری مکتوب و دیجیتال انتشار یافته در رسانه‌های ارتباط جمعی (روزنامه‌ها، خبرگزاری‌ها و پایگاه‌های خبری) در میدان جامعه ایران در فاصله پنج‌ساله ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۶ به کمک رویکرد نظری و روشی تحلیل گفتمان لاکلو و موف و طی فرایند بررسی و تحلیل ۱۸۰۰ روز مطلب، شناسایی شده است. با تمرکز بر شناسایی دال مرکزی، دال‌های پیرامونی و تفکیک ژانرهای روایت متفاوت، شش گفتمان شکل گرفته حول مناسک زیارت اربعین ارائه می‌شود که این رویداد را - البته نه با قدرت برابر - بازنمایی می‌کنند. دستاورد مقاله از نوع توصیفی و اکتشافی است که می‌تواند زمینه فهم اربعین به‌مثابه یک پدیده اجتماعی و گفت‌وگو درباره دگرگونی‌های فرهنگی ایران معاصر و شناخت تنوع و تکثر جامعه پس از انقلاب اسلامی را فراهم سازد.

کلیدواژه‌ها: مناسک، زیارت اربعین، بازنمایی، گفتمان، و تکثر جامعه ایران

۱. استاد مطالعات فرهنگی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

saeed.zokaiei@atu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران

rohollah.eslami@atu.ac.ir

۱. مقدمه

مراسم و مناسک دینی بخش گسترده‌ای از کنش‌های اجتماعی ما را شکل می‌دهد. در میان انواع مناسک دینی، مناسک مرتبط با عزاداری برای امام حسین (ع) از اهمیت و گستردگی قابل ملاحظه‌ای در جامعه ایران برخوردار است. توجه به قیام و شهادت امام حسین (ع) و برگزاری مراسم عزاداری به‌ویژه بر روز عاشورا تمرکز دارد. گستردگی مراسم عاشورا از دوسو قابل بررسی و تأمل است: از یک سو به خاطر تنوع کنش‌هایی که در قالب عزاداری انجام می‌گیرد؛ و از سوی دیگر، به دلیل دامنه برگزاری آن که در سراسر کشور برگزار می‌شود. البته مراسم عزاداری پس از واقعه عاشورا نیز برگزار می‌شود که مهم‌ترین آنها مراسم‌های مربوط به اربعین است.

در سال‌های اخیر شکل تازه‌ای از مراسم مربوط به اربعین در قالب پیاده‌روی دسته‌جمعی به سمت کربلا در روز اربعین بروز کرده است که در این مراسم اکثر راهپیمایان مسیر نجف تا کربلا را پیاده طی می‌کنند. برای شیعیان ایران تا پیش از همه‌گیر شدن این مناسک، مسیر مقدس مشهوری وجود نداشته که پیاده طی کردن آن به‌عنوان مناسک زیارت یا بخشی از زیارت شناخته شود. اگرچه انجام این سفر زیارتی در عراق سابقه طولانی‌تری دارد اما برای ایرانیان تجربه جدید زیارت اربعین از سال ۱۳۸۸ مطرح شده و از سال ۱۳۹۲ تا کنون پیاده‌روی به قصد زیارت مرقد امام حسین (ع) در روز اربعین ابعاد میلیونی به خود گرفته است.^۱

علاوه بر گسترش روزافزون این مناسک، که شناخت و مطالعه آن را ضروری می‌سازد، دلالت‌های معنایی برگزاری و شرکت در مناسک زیارت اربعین نیز چندگانه است؛ و علاوه بر ابعاد دینی، ابعاد مشخص سیاسی و هویتی نیز می‌یابد. به‌همین سان مناسک اربعین از منظرهای مختلف توسط رسانه‌ها بازنمایی می‌شود؛ به‌گونه‌ای که گاه بازنمایی‌های رسانه‌ای ارائه‌شده از این رویداد، از خود رویداد واقعی‌تر می‌نمایند.

۱. به نقل از روزنامه ایران در ۲۰ آذرماه ۱۳۹۳، آمار زائران نسبت به سال قبل از آن سه برابر شد و به یک میلیون و دویست هزار نفر رسید. اسحاق جهانگیری در بیستم آبان ماه ۱۳۹۶ می‌گوید: «امسال شمار ایرانیانی که از مرزهای جمهوری اسلامی وارد عراق شده‌اند، بیش از ۲ میلیون نفر است که این آمار علاوه بر اتباع خارجی است که از طریق مرزهای ایران به عراق سفر کرده‌اند» (جهانگیری، ۱۳۹۶، ۲).

رسانه‌های جمعی در صورت‌های گفتاری، نوشتاری یا نمایشی جنبه‌های مختلف این رویداد (مانند افراد شرکت‌کننده در آن، مکان‌ها و اشیاء مرتبط با آن و جز آنها) را به‌گونه‌ای نشان می‌دهند که واقعیتی را فراتر از آنچه در واقعیت روی داده است بر ساخت می‌کند. گرچه اغلب مخاطبان رسانه‌ها بر اساس بازنمایی رسانه‌ها از واقعیت، درباره آن قضاوت و داوری می‌نمایند، اما این بازنمایی عین واقعیت نیست. نکته‌ای که بودریار^۱ با مفهوم «فرا واقعیت» به آن اشاره کرده و در کتاب جامعه مصرفی (۱۳۸۹) توضیح می‌دهد که رسانه‌های گروهی بازنمایی خود از جهان را جانشین واقعیت جهان کرده‌اند. با توجه به این نکته که اغلب مخاطبان رسانه‌ها بر اساس بازنمایی رسانه‌ای درباره واقعیت قضاوت و داوری می‌کنند، بازنمایی رسانه‌های جمعی و طریقی که این بازنمایی را به‌پیش می‌برند، اهمیت دو چندان می‌یابد و موضوع تحقیق و پژوهش قرار می‌گیرد.

برخی رسانه‌ها از «سکوت منفعلانه» رسانه‌های خارجی درباره «اربعین ۲۰ میلیونی» شکایت می‌کنند و آن را نشانه‌ای مبنی بر غرض‌ورزی آنها می‌دانند و برخی رسانه‌ها هم ارائه تصویری حماسی و اسطوره‌ای از واقعه‌ای معمولی را در معرض انتقاد قرار می‌دهند. چنین تفاوت آشکار در نحوه بازنمایی یک رویداد واحد، توجه رسانه‌ها به رویداد اربعین و میزان و چگونگی این توجه و همچنین تفاوتی که از این حیث میان رسانه‌های مختلف مطرح می‌شود، بیش‌ازپیش نقش رسانه‌ها در بر ساخت واقعیت را برجسته نموده و ضرورت توجه به این بر ساخت و واکاوی چگونگی و چرایی آن را نمایان می‌گرداند.

بنابراین، از آنجا که حضور تعداد زیاد جمعیت حاضر در مناسک زیارت اربعین جایگاه این رویداد را به‌عنوان یکی از عناصر اصلی ابراز هویت شیعی برجسته نموده است و مشارکت مؤثر ایرانیان در این رویداد، مجرای بسیار مناسب برای شناخت کنش‌های دینی ایرانیان به‌دست داده است، بررسی طرق مختلف بازنمایی این فعالیت جمعی به‌مثابه یک مناسک دینی می‌تواند مسیری را برای فهم زیارت اربعین به‌مثابه یک پدیده اجتماعی به‌طور خاص و شناخت تنوع و تکثر جامعه ایران امروز به‌طور عام به‌دست دهد.

بیشتر متونی که در قالب کتاب یا مقاله و با موضوع زیارت امام حسین (ع) در روز اربعین نوشته شده‌اند، با تأکید بر روایات مربوط به زیارت، نوشته خود را از ضرورت دینی زیارت به‌ویژه در روز اربعین و به‌صورت پیاده آغاز کرده‌اند (نادری، ۱۳۸۶؛ پاک‌نیا تیریزی، ۱۳۹۲؛ کاهیرده، ۱۳۹۴؛ طاهرزاده، ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵؛ جمالی، ۱۳۹۵؛ صفرپور، ۱۳۹۵؛ گودرزی‌زاده، ۱۳۹۵؛ کرمی، ۱۳۹۵؛ همایون و بُد، ۱۳۹۵؛ محمدی، سلیم‌نژاد و احمدی، ۱۳۹۶؛ رضوانی، ۱۳۹۶). همان‌گونه که از تاریخ انتشار این مطالعات می‌توان دنبال کرد، تنها در سال‌های اخیر و هم‌زمان با گسترش روزافزون شرکت‌کنندگان در مناسک اربعین و همچنین افزایش توجه رسانه‌ای به این رویداد بوده است که «زیارت اربعین» به‌عنوان یک موضوع مطالعاتی مورد توجه قرار گرفته است. مرور مطالب مندرج در این مطالعات گویای آن است که در هیچ‌کدام از تحقیقات مرتبط پیشین، نحوه بازنمایی راهپیمایی زیارت اربعین به‌مثابه یک مناسک دینی و گفتمان‌هایی که تولیدکننده و محصول این بازنمایی‌ها هستند، موضوع بررسی قرار نگرفته است. به‌منظور بررسی بازتاب رسانه‌ای رویداد اربعین و فراهم‌نمودن زمینه بحث نظری و مفهومی درباره این پدیده، مقاله حاضر در پی آن است که نشان دهد مناسک زیارت اربعین چونان یک کردار اجتماعی، با مشارکت ایرانیان در سال‌های اخیر چه طیفی از بازنمایی‌های مختلف را پدید آورده و این تنوع بازنمایی‌ها از مسیر کدام گفتمان‌های مربوط به این پدیده بر ساخت شده است.

۲. اربعین به‌مثابه مناسک زیارت

برای آن که بتوانیم تنوع بازنمایی‌های رسانه‌ای درباره اربعین را شناسایی کنیم و مرزهای معنایی مرتبط با این پدیده اجتماعی را از یکدیگر متمایز نماییم در این بخش تلاش می‌کنیم زمینه بحث نظری و مفهومی درباره رویداد اربعین را با تمرکز بر «مناسک زیارت» چونان وجهی از وجوه تعیین‌کننده کنش‌های دینی ایرانیان معاصر، برجسته نماییم. در نتیجه مرزهای اصلی و تعیین‌کننده‌ای شناسایی می‌شود که می‌تواند به شناخت تنوع بازنمایی‌های این کردار اجتماعی در رسانه‌های مختلف، روشنی و وضوح ببخشد.

در این بخش، با تمرکز بر دو مفهوم محوری زیارت و مناسک مشخص می‌گردد که چگونه کنش راهپیمایی اربعین یک زیارت است و چگونه یک کنش مناسکی است.

برای توضیح پذیر کردن طیفی از کنش‌ها ذیل مفهوم زیارت، زیارت مبتنی بر «حرکت» بازتعریف و چهار نوع حرکت از یکدیگر تفکیک شده است: حرکت به‌عنوان یک کنش عملی، حرکت به‌عنوان یک حوزه نشانه‌شناختی، حرکت به‌عنوان یک عمل فیزیکی و در نهایت حرکت به‌عنوان یک استعاره. آلن مورینیس^۱ (۱۹۹۲) نیز با مبنا قرار دادن هم‌زمان تجربه امر قدسی و حرکت، زیارت را این‌گونه تعریف می‌کند: «زیارت سفری است که توسط فرد یا افرادی در طلب مکان یا حالتی که آن را تجسم ایده‌آل ارزشمند می‌دانند، صورت می‌گیرد». در این تعریف این عناصر برای زیارت در نظر گرفته شده است: سفر همراه با نیت در جست‌وجوی امر قدسی. مکان مقدس در اینجا یکی از مظاهر امر قدسی است (شریعتی مزینایی و کاشی، ۱۳۹۴، ۷۵).

در تعریفی دیگر نیز حرکت کردن بخش جدایی‌ناپذیر زیارت در نظر گرفته شده است؛ «زیارت سفری است که زیارت‌کنندگان را به وضعیتی مقدس هدایت می‌کند. حرکت، بخش جدایی‌ناپذیر زیارت است. از این رو، در طول تاریخ صورت تحقق‌یافته زیارت یک حرکت در فضا را بازنمایی می‌کند؛ اما در عین حال مکانی که مورد زیارت قرار می‌گیرد، مکانی ثابت شده در فضا است» (کلمن و السنر^۲، ۱۹۹۵). البته وجه معنوی و دینی این حرکت در تعریفی دیگر بیشتر مورد توجه قرار گرفته است: «زیارت سفری مبتنی بر انگیزه‌های دینی یا معنوی است که توسط افراد یا گروه‌ها به مکانی انجام می‌شود که به‌عنوان یک مکان بسیار مقدس یا شفاعت‌بخش در محیط زندگی روزمره در نظر گرفته می‌شود. این سفر در جست‌وجوی مواجهه‌ای استعلایی با ابژه مقدس و مشخصی است با هدف دست‌یافتن به منفعت یا سلامت جسمی، احساسی یا معنوی» (مارگری^۳، ۲۰۰۸، ۱۷).

با توجه به این تعاریف، سفری که ایرانیان به مقصد مرقد امام حسین (ع) در روز اربعین سازمان می‌دهند، یک زیارت است که با هدف رسیدن به مواجهه‌ای با ابژه مقدس اجرا می‌شود. در ادامه ضمن توضیح اینکه چگونه این زیارت یک مناسک است، این مواجهه با امر مقدس از خلال تمرکز بر بُعد مناسکی دین توضیح داده می‌شود.

1. Alan Morinis
2. Coleman and Elsner
3. Margry

کردار اجتماعی سفر به کربلا و حضور در مرقد امام حسین (ع) در روز اربعین به مثابه یک کنش جمعی به مفهوم «مناسک» پیوند می‌یابد. مناسکی که دینی است و شرکت‌کنندگانی را با دینداری‌های مختلف، با هدف زیارت یک مکان مذهبی گرد هم می‌آورد. گرچه «راهپیمایی اربعین از جمله مناسک دینی است که به‌لحاظ ریشه‌های تاریخی به شیعیان عراق تعلق دارد، ولی اکنون بعد از گذشت سال‌ها، با افزایش معنادار تعداد مشارکت‌کنندگان ملیت‌های مختلف در آن، در حال تبدیل شدن به نمادی از هویت مذهبی شیعه است» (کاهیرده، ۱۳۹۴، ۷۸). در زیارت ویژه اربعین، علاوه بر مسیری که تا مرزهای عراق طی می‌شود، از نجف تا کربلا حداقل به طول ۸۰ کیلومتر که بیشتر زائران بخش چشم‌گیری از آن را با پای پیاده طی می‌کنند، پشت‌سر گذاشته می‌شود. گرچه ایرانیان به زیارت مکان‌های مقدس علاقه‌مندند و چنین زیارت‌گاه‌هایی در سراسر ایران وجود دارد، اما مسیر ویژه پدیده‌چندان شناخته‌شده‌ای در ایران نیست. پیاده‌پیمودن این مسیر نیز به‌طور جمعی عمومیت چندانی ندارد و کمتر از یک دهه است که به‌عنوان فعالیت و مناسکی مذهبی به‌طور عمومی و جمعی بازشناسی و از آن استقبال شده است (رضوی‌زاده، ۱۳۹۶، ۶۱۶).

کنش راهپیمایی جمعی اربعین به‌منظور زیارت مرقد امام حسین (ع) در روز اربعین یک کنش مناسکی شده است چون: ۱. همه‌ساله در روز معین و به مقصد معین تکرار می‌شود؛ ۲. قواعد تصریح‌شده‌ای مبنی بر باید‌ها و نبایدهایی که باید رعایت شود برای آن تجویز شده است و مبنای عمل کنشگران در این راهپیمایی قرار می‌گیرد. در عین حال، این کنش مناسکی شده، وجه دینی انکارناپذیری دارد که در مفهوم‌پردازی مناسک از خلال تأکید بر کیفیت متفاوتی مورد توجه قرار می‌گیرد که در جریان یک رویداد جمعی ایجاد می‌شود؛ از این منظر، این کنش جمعی ذیل عنوان مناسک دینی مطرح شده و تحلیل می‌شود.

مناسک دینی، نوعی از مناسک در معنای عام آن هستند که «متمرکز بر فهم انسان‌ها از جنبه‌های مقدس و غیرقابل توصیف از تجاربشان هستند و مسیر دسترسی به امر مقدس را برای باورمندان مشخص می‌سازند» (پاولی^۱، ۲۰۱۴، ۱۷۴). در این معنا «دین دربرگیرنده تبیین‌هایی در باب هستی است که بر پایه فرضیات ماوراءطبیعی شکل گرفته‌اند. واژه

ماوراءالطبیعه گسترده‌تر از واژه خدا است. ماوراءالطبیعه نیروها یا موجوداتی خواه ذی‌شعور و خواه غیرذی‌شعورند که در ورا یا بیرون از طبیعت هستند و می‌توانند نیروهای طبیعی را به تعلیق درآورند، تغییر دهند یا نادیده بگیرند» (سگال، ۱۳۹۱، ۵۰) و مناسک دینی مسیرهایی برای برقراری ارتباط با ماوراءالطبیعه را به باورمندان معرفی می‌کنند.

اغلب نظریه‌پردازان، مناسک را از منظر کارکردهایی مطالعه کرده‌اند که برای اجراکنندگان مناسک به دنبال دارد. مهمترین نظریه‌پرداز این رویکرد دورکیم است. در دیدگاه کارکردگرایان، مناسک یک نظام فرهنگی را وادار به پاسخگویی به نیازهای انسانی می‌کنند؛ آنها را معنادار می‌سازند و بنیادهای اجتماعی را باز می‌نمایند. علاوه بر دیدگاه کارکردگرایی، مناسک از منظری معنایی که تولید می‌کنند نیز مطالعه شده‌اند. در دیدگاه تفسیری پرسش اصلی آن است که چگونه مناسک ابزاری می‌شوند که به واسطه آنها تعامل نظام‌های فرهنگی و اجتماعی ممکن می‌شود. مهمترین نظریه‌پرداز این رویکرد، کلیفورد گیرتز است. در این دیدگاه به جای پرسش از کارکرد، از معنا سوال می‌شود. بدین اعتبار، مناسک به مثابه متونی دیده می‌شوند که باید رمزگشایی شوند تا معنای واقعی آنها شناخته شود.

از نظر گیرتز، دین چنان که زیست شده، نه آنچنان که تصور شده، جهان واقعی را باز می‌تابد. زیرا دینداری فقط آگاهی به حقیقت یا علم به حقیقت متصور نیست، بلکه محقق کردن و در آن زیستن است (کرمی‌پور، ۱۳۹۰، ۱۷۲). در این معنا دین زیسته شده می‌تواند موضوع شناخت جامعه‌شناسانه قرار گیرد و زمانی موضوع شناخت قرار می‌گیرد که پایان یافته باشد و آنچه محقق بر روی آن کار می‌کند، یک دین به یادآورده شده^۱ است (فکوهی، ۱۳۸۶، ۱۱۷).

دیدگاه سومی که مهمترین نظریه‌پرداز آن ویکتور ترنر است مناسک را از منظر ظرفیت‌هایی مطالعه می‌کند که برای تغییر ساختارها پیش می‌نهند. در دیدگاه دیالکتیکی تأکید بر دوگانه‌هایی است که از طریق مناسک میان مقدس و نامقدس و ساختار و ضدساختار کشیده می‌شود.

نظریه‌های مناسک را می‌توان با ارجاع به الکساندر هن^۱ این‌گونه جمع‌بندی کرد: دورکیم بر جنبه‌های کارکردی مناسک در ساخت جامعه و نهادهای انسانی تأکید می‌کند؛ پس از او کلیفورد گیرتز نظریه‌پردازان را تشویق می‌کند که مناسک را به‌مثابه متونی تفسیر کنند که می‌توانند توسط مطلعین و تحلیل‌گران خوانده شوند؛ و ویکتور ترنر مناسک را به‌مثابه فرایند دیالکتیکی میان ساختار و ضدساختار، نامقدس و مقدس مفهوم‌پردازی می‌کند. این تأکیدهای «هنجاری»، «تفسیری» و «دیالکتیکی» تفاوت‌های واضحی با یکدیگر دارند اما در یک چیز با هم مشترک هستند و آن تمایل به ایجاد احساساتی از اطمینان و تداوم است. آنها مناسک را به‌مثابه یک فعالیت مشخص می‌بینند که نوعی از هسته فرهنگی را بروز می‌دهد و آن را برای تحلیل‌گر به‌مثابه ابژه‌ای برای مطالعه قابل مشاهده می‌گرداند (الکساندر هن، ۲۰۰۸).

تحلیل کردار راهپیمایی جمعی به مقصد زیارت بارگاه امام حسین (ع) در روز اربعین به‌مثابه یک مناسک به‌معنای مفهوم‌پردازی آن به‌مثابه یک هسته فرهنگی - دینی است که می‌تواند هم از منظر کارکردی و با تمرکز به کارکردهایی که در ایجاد و پیوند اجتماع دینی دارد تحلیل شود و هم از منظر تفسیری و با تمرکز بر معناهایی تحلیل گردد که حول این کردار تولید، مصرف و بازتولید می‌شود؛ درعین حال، می‌تواند به‌مثابه یک فرایند دیالکتیکی و از منظر امکان‌هایی تحلیل شود که برای تغییر ساختارها و موقعیت افراد در آنها ایجاد می‌کند.

همان‌گونه‌که بالاتر اشاره شد، آنچه مناسک را از دیگر شکل‌های فعالیت انسانی متمایز می‌کند، در وهله اول ویژگی تکرار شونده‌گی آنها است. بنابراین، فعالیت راهپیمایی جمعی به مقصد زیارت بارگاه امام حسین (ع) که هر ساله در زمان و مکان خاصی تکرار می‌شود به‌طور مشخص یک مناسک است «که معنا و اهمیت خود را از تکرار خود به دست می‌آورد؛ آنچه فعالیت‌های انسانی را مناسک می‌کند، این است که فعالیت‌ها در همان شکل، در همان زمان و در همان موقعیت ویژه بازتولید بشوند» (پاولی، ۲۰۱۴، ۱۷۳).

مناسکی دیدن و تحلیل کردن رویداد اربعین پیچیده شده در معنایی است که شرکت‌کنندگان در این کنش جمعی به آن می‌دهند و معنایی که به واسطه بازنمایی رسانه‌ها از آن

1. Alexander Henn

برساخت می‌شود. شناسایی و فهم معنایی که حول این رویداد ساخته شده است از آن رو اهمیت دارد که می‌تواند مبنای احتمالی برای معنابخشی به رویداد زیارت اربعین توسط رسانه‌ها قرار گیرد.

بنابراین مفهوم‌پردازی رویداد سفر کربلا به‌مثابه یک کنش جمعی مناسکی و درعین حال به‌مثابه یک زیارت در معنای مواجهه‌ای با امر مقدس، امکان تشخیص برخی مرزهای مفهومی اصلی را فراهم می‌کند که می‌تواند در رجوع به تولیدات محتوایی رسانه‌ها حول این رویداد راهنمایی‌کننده باشد. در ادامه از طریق توضیح مفاهیم «بازنمایی» و «گفتمان» و کاربست رویکرد نظری و روشی لاکلو و موف، ابزارهای نظری و روشی لازم برای شناسایی تنوع بازنمایی‌های مربوط به رویداد اربعین در رسانه‌های ارتباط جمعی توضیح داده می‌شود.

۲. بازنمایی و گفتمان

در مقاله حاضر مطالعه زیارت اربعین به‌مثابه یک مناسک مورد توجه قرار گرفته و پرسش اصلی آن است که چگونه معنای مناسک زیارت اربعین از خلال رسانه‌های جمعی ساخته می‌شود و انعکاس می‌یابد. به بیان دیگر، کنش و واکنش میان کردار زیارت اربعین و گفتمان‌هایی که این کردار را تولید و بازنمایی می‌کنند موضوع بررسی قرار می‌گیرد تا تنوع بازنمایی‌های رسانه‌ای از این رویداد شناسایی و توصیف گردد.

رسانه‌های جمعی مناسک پیاده‌روی اربعین را در قالب نمادهایی بیان می‌کنند و در ارجاع به فرایندی که این رسانه‌ها برای تولید و بازتولید معنای هر کردار اجتماعی به کار می‌گیرند، مفهوم «بازنمایی»^۱ به کرات مطرح می‌شود. بازنمایی همان فرایند اجتماعی فهم‌پذیرسازی در چارچوب همه نظام‌های دلالت‌کننده در دسترس است» (اوسولیوان و دیگران، ۱۳۸۵). استوارت هال به‌عنوان مهمترین نظریه‌پرداز این مفهوم، چنین می‌نویسد: «بازنمایی فرایندی است که به‌واسطه آن اعضای یک فرهنگ از زبان استفاده می‌کنند (زبان در تعریف گسترده آن به‌مثابه هر نظام دال و مدلول است) تا معنا تولید کنند» (هال^۲، ۱۹۷۷، ۶۱).

1. Representaion
2. Hall

گفتمان به این توجه می‌کند که چگونه در زمینه‌های مختلف، زبان به طرق مختلف به‌کار گرفته می‌شود و روابط و درک‌های بسیار متمایزی را ترتیب می‌دهد. بنابراین، به‌جای زبان، گفتمان به‌مثابه یک نظام بازنمایی مطالعه می‌شود. رویکرد گفتمانی «نشان می‌دهد که معنای تولیدشده (در چارچوب گفتمان) چگونه با قدرت پیوند می‌خورد و با تنظیم رفتار، هویت را می‌سازد» (هال، ۱۳۹۳، ۲۳-۲۵). در ادامه نسخه‌ای که لاکلو و موف از امر گفتمانی ارائه کرده‌اند، به‌عنوان مبنای تحلیل بازنمایی‌های صورت گرفته از مناسک پیاده‌روی اربعین در رسانه‌های جمعی به تفصیل مطرح می‌شود.

در ارتباط با بحث مقاله حاضر، مطالعه نحوه بازنمایی‌های مناسک راهپیمایی اربعین به‌معنای مطالعه گفتمان‌ها به‌مثابه نظام‌های بازنمایی است که این کنش جمعی را برای افراد جامعه معنادار می‌کنند. آنچه رسانه‌ها بازنمایی می‌کنند، واقعیت ناب نیست؛ بلکه واقعیت رمزگذاری شده‌ای است که در ارتباط با دیگری و با توجه به تفاوت‌های معنایی عمل می‌کند. این تفاوت‌های معنایی در گفتمان‌ها شکل می‌گیرند. گفتمان‌ها، چارچوب معنایی را فراهم می‌آورد که در آن کنش راهپیمایی دسته‌جمعی اربعین تولید و بازتولید می‌شود. این معانی هم مرزها را در کنشی اجتماعی مشخص می‌کنند و هم اطلاعاتی درباره کنش‌های داخل آن مرزها ارائه می‌دهند. این‌که این مرزها در مناسک زیارت اربعین به چند طریق و چگونه بر ساخت می‌شوند؟ پرسشی است که مقاله حاضر می‌کوشد برای آن پاسخی فراهم آورد.

تحلیل گفتمان از جمله روش‌های تحلیل کیفی است. نقطه کانونی تحلیل گفتمان این است که برای بررسی یک متن نوشتاری یا گفتاری باید فراتر از خود متن رفت و به بافت یا زمینه متن هم پرداخت. این به‌معنای آن است که یک متن از یک سو بر اساس روابط درون‌متنی و از سوی دیگر، با تکیه بر موقعیت متن و بافت‌های اجتماعی، سیاسی و تاریخی مورد بررسی قرار می‌گیرد (خانیک، ۱۳۹۲، ۲۵۳).

اساس تحلیل گفتمان بر تمایز میان خودی و غیرخودی است. بدین ترتیب، تحلیل یک گفتمان مستلزم شناسایی مؤلفه‌هایی است که ما را از آنها و درون گفتمان را از بیرون آن متمایز می‌کند. «آنچه تحلیل گفتمانی لاکلو و موف را از سایر نظریه‌های گفتمانی متمایز می‌کند، تسری گفتمان از حوزه فرهنگ و فلسفه به جامعه و سیاست است» (حسینی‌زاده، ۱۳۸۳، ۱۹۴).

از این منظر و با توجه به موضوع بحث مقاله حاضر که در پیوند مستقیم با هویت و سیاست قرار دارد، نظریه گفتمانی لاکلو و موف برای تحلیل رابطه میان بازنمایی‌های رسانه‌ها از مناسک زیارت اربعین و زمینه‌ای که این بازنمایی‌ها را ممکن کرده، مبنایی مناسب است. از نظر لاکلو و موف «اساساً گفتمان‌ها در ضدیت و تعارض با یکدیگر شکل می‌گیرند. [...] گفتمان‌های غیر به حاشیه‌رانده شده دائماً در تلاش هستند تا معانی جدید از وقته‌ها (دال‌های تثبیت‌شده) ارائه کنند و ثبات موقت معنایی را که گفتمان مسلط ایجاد کرده است، بر هم بزنند» (کسرابی و پوزش شیرازی، ۱۳۸۸، ۳۴۷).

«تحلیل گفتمان قصد دارد نشان دهد که از طریق کدام فرایند تلاش می‌کنیم تا معنای نشانه‌ها را تثبیت کنیم و کدام فرایند موجب می‌شود که برخی از موارد تثبیت معنا به چنان امر معمولی بدل شوند که آنها را پدیده‌ای طبیعی به شمار می‌آوریم» (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۸۹، ۵۵). این فرایند در نظریه گفتمان لاکلو و موف به واسطه مفهوم مفصل‌بندی توضیح داده می‌شود:

ما مفصل‌بندی^۱ را هرگونه عملی به‌شمار خواهیم آورد که رابطه‌ای را میان مؤلفه‌ها [عناصر] تثبیت می‌کند؛ به‌نحوی که هویت‌شان در نتیجه عمل مفصل‌بندی دستخوش تغییر شود. آن کلیت ساختاریافته ناشی از عمل مفصل‌بندی را گفتمان خواهیم خواند (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۸۹، ۵۶).

برای شناسایی تنوع بازنمایی‌های مرتبط با رویداد اربعین از خلال تحلیل گفتمان لازم است مسیری را دنبال کنیم که در آن با مراجعه به متون نوشتاری مکتوب و دیجیتالی، دال مرکزی و دال‌های پیرامونی گفتمان‌ها از یکدیگر متمایز شوند. این مسیر، مرحله نخست از مراحل سه‌گانه در نظریه گفتمان لاکلو و موف است. مراحل سه‌گانه عبارتند از: ۱) دال مرکزی و دال‌های دیگری که حول آن گرد آمده‌اند شناسایی شوند؛ ۲) فرایند مفصل‌بندی گفتمان (یعنی فرایند تثبیت موقت و غیریت‌سازی) توضیح داده شود؛ و ۳) انگاره اجتماعی (استعاره) هرژمونیک‌کننده گفتمان توضیح داده شود. در بخش بعد توضیح داده می‌شود که چگونه در مطالعه حاضر، روش تحلیل گفتمان لاکلو و موف در خوانش متن‌های بازنمایی‌کننده مناسک زیارت اربعین به‌کارگرفته شده است تا شناسایی تنوع بازنمایی‌های مربوط به رویداد اربعین در رسانه‌های ارتباط جمعی امکان‌پذیر گردد.

۳. روش‌شناسی تحقیق

آنچه در مرکز توجه مقاله حاضر است توصیف تنوع بازنمایی‌هایی است که به یک فعالیت جمعی که همان پیاده‌روی جمع‌زبانی از ایرانیان به سمت کربلا به قصد حضور در مرقده امام حسین (ع) در روز اربعین است؛ معنا می‌دهند. این فرایند معنادهی به طرق گوناگون، گفتمان‌هایی را حول این کردار اجتماعی شکل می‌دهد. گفتمان‌هایی که حول این مناسک دینی تولید شده و آن را بازنمایی می‌کنند، نظام‌های معنایی گسترده‌ای هستند که مجموعه‌ای از مؤلفه‌ها را حول یک دال مرکزی مفصل‌بندی می‌کنند. هر دال مرکزی از طریق منطق هم‌ارزی و منطق تفاوت در نسبت با دیگر دال‌ها معنادار شده و در این تعبیر هر گفتمان روش خاصی برای بازنمایی مناسک زیارت اربعین است. گفتمان دلالت بر نظام برساخته‌ای دارد که جهان را به تصویر می‌کشد و امر واقع، امر گفتمانی است که از طریق محدودیت‌های زمانی در بافت اجتماعی ظاهر می‌شود. در واقع، گفتمان‌ها روش خاصی برای گفت‌وگو درباره‌ی پدیده و فهم آن در اختیار می‌گذارند. مطالعه درباره‌ی نحوه بازنمایی رسانه‌های مختلف از واقعه زیارت اربعین می‌تواند طیف متنوع و گسترده‌ای از انواع رسانه‌های جمعی را دربرگیرد. و در مطالعه حاضر میدان تحقیق محدود به رسانه‌های داخل کشور و آن دسته از متن‌هایی شده است که رویداد زیارت اربعین را در شکل نوشتاری آن بازنمایی کرده‌اند. بنابراین، آنچه رسانه‌های داخل کشور ایران درباره‌ی این رویداد در شکل نوشتاری آن تولید کرده‌اند و به‌شیوه چاپی یا دیجیتال منتشر کرده‌اند، موضوع واکاوی و تحلیل قرار می‌گیرد و با هدف شناسایی تنوع بازنمایی‌هایی که در رسانه‌ها از مناسک زیارت اربعین صورت گرفته است و به کمک کاربست روش تحلیل گفتمان لاکلو و موف در مواجهه با متن‌های بازنمایی‌کننده مناسک زیارت اربعین، گفتمان‌هایی شناسایی می‌شوند که این مناسک را بازنمایی می‌کنند.

نظریه گفتمان لاکلو و موف اگرچه ارجاعات زیادی به معنا و نشانه دارد، ولی دارای دستورالعملی برای تحلیل‌های معنایی نیست. برای انضمامی‌تر ساختن نظریه گفتمانی ایشان، کاربست روش تحلیل انتقادی گفتمان^۱ پیشنهادی فرکلان می‌تواند راهگشا باشد.

فرکلاف مطالعات تحلیل گفتمان را با انجام سه مرحله سامان می‌بخشد: توصیف،

تفسیر و تبیین.

۱) توصیف به مرحله‌ای اطلاق می‌شود که تحلیل‌گر ویژگی‌های صوری متن را مورد مطالعه قرار می‌دهد. در این مرحله، پژوهشگر متن را منتزع از زمینه و شرایط تحلیل می‌کند و به بررسی سازوکارهای مهارگر و کنترلی آن، برحسب سه مؤلفه مضامین، روابط و هویت‌ها می‌پردازد. شاخص‌های مورد نظر در این مرحله عبارت است از: الف) واژگان؛ ب) سطح نحوی؛ ج) ساختارهای معانی متن.

۲) مرحله تفسیر بر این باور متکی است که مولف متن و مخاطب متن، هر دو دارای اذهانی بارور و فربه از گفتمان‌های جاری در محیط‌اند. متن در زمینه‌ای تولید و تفسیر می‌شود که آن گفتمان‌ها تسلط دارند. متن، معلق در یک فضای خالی نیست. به گفته فرکلاف، مولد و مفسر، دارای ذخایر و منابع ذهنی هستند؛ پس باید نسبت میان متن و این ذخایر را آشکار کرد. فرکلاف تفسیر متن را در دو مرحله پی می‌گیرد: تفسیر متن و تفسیر زمینه متن.

۳) در مرحله تبیین از شبکه‌های معنایی متون خارج می‌شویم و به بیرون از متن راه می‌یابیم. در این مرحله با در آمیختن ویژگی‌های گفتمان با اهداف درصحنه کنشگران، خلاقیت فاعلان در نحوه به‌کارگیری راهبردهای زبانی، ترکیبات هوشیارانه میان گفتمان‌های متعارض و ... قابل توجه‌اند (فرکلاف، ۱۳۷۹، ۱۶۸).

ترجمه این سه مرحله در بیان لاکلو و موف چنین است: ۱) در مرحله توصیف، متن منتزع از زمینه و با ارجاع به دال‌های مرکزی و دال‌های گردآمده حول آن (یعنی وقته‌ها) و معنایی که به‌طور موقت تثبیت شده‌اند توصیف می‌شود؛ ۲) در مرحله تفسیر، متن در زمینه‌ای که به‌واسطه غیریت‌سازی‌ها گفتمانی شده است، تفسیر می‌شود؛ ۳) در مرحله تبیین، گفتمان‌ها به‌عنوان جزئی از مناسبات قدرت و در ارتباط با تصورات اجتماعی پشتیبان آنها تبیین می‌شوند.

جامعه آماری تحقیق حاضر شامل متون نوشتاری می‌شود که مرتبط با رویداد «زیارت اربعین» در فاصله سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۶ در رسانه‌های ارتباط جمعی و در داخل کشور ایران منتشر شده و عبارت است از: ۱. روزنامه؛ ۲. خبرگزاری؛ و ۳. پایگاه خبری. داده‌های این

تحقیق شامل متون بازنمایی کننده پنج رویداد اربعین (طی پنج سال از ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۶) می شود. با توجه به بازه زمانی فراگیر شدن و میلیونی شدن این مراسم، اولین رویداد در سال ۱۳۹۲ (۲ دی ماه ۱۳۹۲) و آخرین رویداد در سال ۱۳۹۶ (۱۸ آبان ماه ۱۳۹۶) انتخاب شده است. بدین ترتیب، برای انتخاب متون بازنمایی کننده رویداد اربعین در چارچوب نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای، در مرحله نخست رسانه‌ها به تعداد ۸ روزنامه، ۴ خبرگزاری و ۶ پایگاه خبری انتخاب شد و در مرحله دوم، زمان تولید و انتشار در بازه سال‌های ۱۳۹۲ تا سال ۱۳۹۶ مدت ۲۰ روز در این ۵ سال - یعنی در فاصله ده روز قبل از رویداد اربعین آن سال تا پایان ماه صفر همان سال^۱ - تعیین شده است. بنابراین تعداد موارد جامعه آماری تحقیق $(۶+۴+۸) \times ۵ \times ۲۰ = ۱۸۰۰$ روز مطلب در روزنامه‌ها، خبرگزاری‌ها، و پایگاه‌های خبری بوده است و چنانچه هر روز مطلب به طور میانگین دربرگیرنده ده مطلب باشد، نتیجه می‌شود که جامعه آماری تحقیق شامل حدود ۱۸۰۰۰ مورد است. البته لازم به یادآوری است که غالباً، مطلب هر روز (یعنی مطلب‌های مرتبط با رویداد اربعین که در هر شماره روزنامه و هر روز خبرگزاری‌ها و پایگاه‌های خبری انتشار یافته) بیشتر از ده مورد بوده است.

از این جامعه آماری، متن‌هایی برای انجام تحلیل گفتمان وارد نمونه تحقیق شدند که ویژگی‌های زیر را داشتند: (۱) واضح و صریح بودند؛ (۲) حداقلی از واژگان را داشتند؛ و (۳) به طور مستقیم روایتی از رویداد اربعین داشتند. پس از بررسی‌های اولیه معلوم شد بخش قابل توجهی از مطالب قابلیت تحلیل مضمونی ندارند. این دست مطالب که بیشتر در قالب خبر و به تکرار در رسانه‌ها منتشر شده بودند غربال شده و کنار گذاشته شدند. بیشتر مطالب غربال شده مطالبی بودند که نحوه دریافت ویزا برای زیارت اربعین، امکانات و تسهیلات مهیا شده برای زائران در مرزهای مهران و شلمچه و مواردی مشابه را اطلاع‌رسانی کرده بودند و به طور مستقیم نمی‌توانستند به عنوان منبع غنی‌ای از نمادهای بازنمایی کننده

۱. در مرحله اول جمع‌آوری داده‌ها، تعدادی از روزنامه‌ها و خبرگزاری‌ها در بازه زمانی شصت روز (دو ماه محرم و صفر) بررسی شدند و مشخص شد که مطالب مربوط به رویداد اربعین از چند روز قبل از رویداد و چند روز بعد از رویداد منتشر شده‌اند و پراکندگی انتشار مطالب در بازه زمانی چند روز قبل و بعد از وقوع رویداد متمرکز است. بنابراین، به منظور حصول اطمینان از پوشش کامل مطالب منتشر شده، بازه نمونه‌گیری ده روز قبل از رویداد اربعین و ده روز پس از رویداد اربعین معادل بیست روز در نظر گرفته شد.

رویداد اربعین در نظر گرفته شوند. به علاوه، از آنجایی که متون زیادی وجود داشت که قابلیت تحلیل مضمونی بالایی داشتند، غربال کردن این مطالب فقیر به لحاظ غیریت‌سازی گفتمانی، لطمه‌ای در حجم نمونه وارد نمی‌آورد و از این رو، این مطالب کنار گذاشته شده و تحلیل مضمونی نشدند. از جامعه آماری حدود ۱۸۰۰۰ موردی طراحی شده در چارچوب نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای، تعداد ۲۹۰ متن بازنمایی‌کننده رویداد اربعین شناسایی و در بانک اطلاعاتی پژوهش به تفکیک محل انتشار و زمان انتشار ذخیره گردید.

سرانجام متون جمع‌آوری و ذخیره شده، در سه سطح مطابق با آنچه بالاتر درباره‌ی سه مرحله در بیان لاکلو و موف آوردیم تحلیل شدند. واحد تحلیل، کل یک متن منتشر شده بود. در سطح نخست، برای شناسایی دال مرکزی و دال‌های پیرامونی و توصیف دال‌ها در خوانش متن سه پرسش محوری مد نظر قرار گرفت: (۱) رویداد اربعین حول چه کرداری توصیف می‌شود؟ (۲) چه دال‌هایی حول این کردار تثبیت می‌شوند؟ (۳) دال مرکزی و دال‌های پیرامونی در چه قالبی/ ژانری روایت می‌شوند؟ در جریان پاسخ به این پرسش‌ها مشخص شد که رویداد اربعین در هر متن در وهله اول به‌عنوان چه کرداری و حول چه ارزش‌ها و باید و نبایدهایی و در چه قالب یا ژانر نوشتاری معرفی شده است.

در سطح دوم، برای شناسایی فرایندهای غیریت‌سازی و چگونگی مفصل‌بندی دال‌ها و تفسیر رویداد اربعین به‌مثابه یک کلیت متمایز، سه پرسش اصلی و به هم مرتبط مطرح شد: (۱) کردار توصیف‌شده حول چه بُعدی به‌عنوان یک کل منسجم بازنمایی می‌شود؟ الف) عاطفه و احساس؛ ب) شناخت و آگاهی؛ و ج) عمل و رفتار. هم‌زمان چه ابعادی از کردار از طریق غیریت‌سازی به‌عنوان بی‌قراری و بحران بازنمایی می‌شوند؟ (۲) حاضران در این رویداد چگونه از طریق مفصل‌بندی به‌عنوان یک کل منسجم بازنمایی می‌شوند؟ و هم‌زمان چه غیرهایی ساخته می‌شود؟

(۳) هویت‌بخشی و غیریت‌سازی در چه سطح از جمعیت انسانی است؟ در تلاش برای یافتن پاسخ برای هر یک از این پرسش‌ها بود که مشخص شد در هر متن رویداد اربعین چگونه به‌عنوان یک کلیت و در تمایز با دیگر تفسیرهای این کردار جمعی، تفسیر شده است.

در سطح سوم، برای شناسایی استعاره یا انگاره اجتماعی ای که رویداد تفسیرشده را در بر می‌گیرد و جهت‌گیری مثبت و منفی را نسبت به تفسیرهای صورت گرفته معنا می‌بخشد و با هدف تبیین تفسیرهای شناسایی شده در ارجاع به زمینه آن، چهار پرسش محوری مطرح گردید: (۱) بازنمایی صورت گرفته از کردار چه نسبتی با دین دارد؟؛ (۲) بازنمایی صورت گرفته از کردار مبتنی بر کدامیک از حوزه‌های جامعه است؟؛ (۳) بازنمایی صورت گرفته، کردار را پاسخگوی چه نیازی برای زندگی ایده‌آل می‌داند؟؛ (۴) بازنمایی صورت گرفته چه نسبتی با مناسبات قدرت برقرار می‌کند؟

برای هر متن با پاسخ به این چهار پرسش مشخص شد که تفاسیر صورت گرفته از رویداد اربعین چه ارتباطی با زمینه اجتماعی دارد. بدین ترتیب، در تلاش برای یافتن پاسخ برای مجموع این پرسش‌ها در رجوع به هر متن، امکان ساخت‌شکنی و رمزگشایی از آن متن به‌عنوان یک واحد تحلیل فراهم گردید. با طی کردن این مسیر و کدگذاری تمام متن‌های نمونه تحقیق، شش گفتمان متفاوت از یکدیگر متمایز گردید که در کنار یکدیگر - و البته نه با قدرت برابر - رویداد پیاده‌روی دسته‌جمعی به سمت کربلا در اربعین حسینی را بازنمایی می‌کردند. از خلال این گفتمان‌های متفاوت، رویداد اربعین به‌مثابه «زیارت»، «پدیده»، «نهیضت»، «راهپیمایی»، «پیاده‌روی» و «مسافرت» بازنمایی می‌شود. در جدول شماره (۱) نحوه توزیع فراوانی این گفتمان‌ها آمده است:

جدول شماره ۱. فراوانی گفتمان‌های رویداد اربعین

گفتمان	تعداد	درصد
زیارت اربعین	۱۰	۳/۴
پدیده اربعین	۴۸	۱۶/۶
نهیضت اربعین	۴۶	۱۵/۹
راهپیمایی اربعین	۱۰۱	۳۴/۸
پیاده‌روی اربعین	۶۷	۲۳/۱
مسافرت اربعین	۱۸	۶/۲
مجموع	۲۹۰	۱۰۰/۰

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، بیشترین بازنمایی رسانه‌ای رویداد اربعین از خلال گفتمان راهپیمایی اربعین انجام شده است (حدود ۳۵ درصد) و گفتمان زیارت اربعین با اختصاص ۳/۴ درصد از متون بازنمایی‌کننده رویداد اربعین به خود، کمترین فراوانی را در بین شش گفتمان دارد. فراوانی گفتمان مسافرت اربعین نیز اندک است (حدود ۶ درصد) درحالی که سه گفتمان پیاده‌روی، پدیده و نهضت اربعین با فاصله‌ای قابل توجه از دو گفتمان زیارت و مسافرت شکل دهنده به بازنمایی‌های رسانه‌ای از رویداد اربعین هستند. این شش گفتمان که طی فرایند تحلیل گفتمانی چگونگی بازنمایی این مناسک در رسانه‌های جمعی ایران به دست آمده است با توجه به دیدگاه‌های سه‌گانه در مفهوم‌پردازی مناسک دینی (تفسیری، کارکردی و دیالکتیکی) شناسایی و متمایز شده‌اند. در مقاله حاضر محققان کوشیده‌اند تا هم معنایی که شرکت‌کنندگان در این کنش جمعی به آن می‌دهند و نیز معنایی را که به‌واسطه بازنمایی رسانه‌ها از آن برساخت می‌شود در مرکز توجه و تحلیل قرار داده و در رجوع به متون بازنمایی‌کننده این رویداد، مرزهای گفتمانی را مبتنی بر شناسایی دال‌های مرکزی و پیرامونی و تفاوت در ژانر روایت، از یکدیگر متمایز نمایند.

در بخش چهار برای نشان دادن تنوع بازنمایی‌های رسانه‌های ارتباط جمعی ایران از رویداد اربعین - که مورد توجه مقاله حاضر می‌باشد - از پرداختن به جزئیات فرایندهای غیریت‌سازی و استعاره‌های گفتمان‌ها خودداری شده و تمرکز گزارش یافته‌ها بر مرحله توصیف نهاده شده است. از خلال توصیف دال مرکزی و دال‌های پیرامونی آنها و نیز ژانر روایتی که به‌کار می‌گیرند توضیح داده می‌شود که هر کدام از این گفتمان‌ها اربعین را چگونه بازنمایی می‌کنند و در نتیجه تنوع و تکرار بازنمایی این رویداد برجسته می‌گردد.

۴. تنوع بازنمایی‌های اربعین

همان‌طور که بالاتر آمد از خلال کاربست روش تحلیل گفتمان لاکلو و موف و با تحلیل متون نوشتاری مکتوب و دیجیتال بازنمایی‌کننده رویداد اربعین که در فاصله سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۶ در داخل کشور تولید و منتشر شده‌اند، نشان داده شد که چگونه بازنمایی‌های مختلفی از این کلان رویداد انجام شده و شش گفتمان متمایز از یکدیگر را

برساخت نموده است؛ به گونه‌ای که در هر گفتمان رویداد اربعین حول دال مرکزی و دال‌های پیرامونی و در تمایز با دیگر گفتمان‌ها مفصل‌بندی می‌شود.

در این بخش ضمن توضیح جزئیات این مفصل‌بندی‌ها، می‌کوشیم تنوع بازنمایی‌های صورت گرفته از مناسک زیارت اربعین را تشریح نماییم. تشریح بازنمایی‌ها ذیل شش سرفصل جداگانه می‌آید.

۴-۱. گفتمان زیارت اربعین

در این گفتمان، رویداد اربعین، حول کردار «زیارت» بازنمایی می‌شود. به بیان لاکلو و موف، دال مرکزی این گفتمان، «زیارت مرقد امام حسین (ع) در اربعین» است. این دال، دال‌های دیگر را شارژ می‌کند و آنها را در قلمرو جاذبه معنایی خود نگه می‌دارد. واژه زیارت به معنای حرکت برای رسیدن به مرقد مطهر امام حسین (ع) در روز اربعین است.

کردار زیارت اربعین به عنوان حضور یافتن در یک مقصد مقدس روایت می‌شود. این حضور واجد دو ویژگی عمده توصیف می‌شود: ۱. چهل روز پس از شهادت امام حسین (ع)؛ و ۲. به مقصد زیارت مرقد مقدس امام حسین (ع) انجام می‌شود. متونی که در این گفتمان رویداد اربعین را بازنمایی کرده‌اند، روایت خود را از ریشه قرآنی، اسلامی و عرفانی عدد چهل آغاز کرده‌اند:

به واژه اربعین نباید به عنوان کمی آن بنگریم بلکه یک واژه عرفانی و یک عدد آسمانی است و گویا در این کلمه رمزها و رازها نهفته است که ما را یاری فهمیدنش نباشد. [...] اربعین از رازهای هستی است خصوصیت عدد چهل و اسرار نهفته در آن برای ما روشن نیست (ناصری، ۱۳۹۳، ۱۲).

بدین ترتیب، چهل روز پس از شهادت امام حسین (ع)، روزی خاص و ویژه بازنمایی می‌شود که بر وجه تقدس آمیز و تکمیل‌کننده این روز در ارتباط با واقعه عاشورا تأکید می‌گردد و زیارت مرقد مطهر امام حسین (ع) در این روز «توفیقی» است که نصیب شیعه‌ای می‌شود که عاشورا را درک کرده باشد و به حقیقت آن پی برده باشد. زیارت اربعین متضمن کسب ثواب بی‌حدومرزی بازنمایی می‌شود و به احادیثی اشاره می‌شود که این زیارت را سفارش کرده‌اند:

زندگی کوتاه دنیوی، مقدمه‌ای است برای رسیدن به زندگی جاودان اخروی و انسان‌ها برای رسیدن به مواهب بزرگ الهی در آخرت، می‌بایست با انجام کارهای خیر برای خود اجر معنوی جمع کنند. امام صادق(ع) زائر امام حسین(ع) را برخوردار از عظیم‌ترین اجر الهی می‌داند [...] این عمل آنچنان پاداش عظیمی دارد، که نمی‌توان برای آن حدی مشخص کرد (روزنامه آرمان، ۱۳۹۶، ۱۱).

در این گفتمان با اشاره به خواست اهل بیت به‌ویژه دعای امام صادق(ع) برای زوار امام حسین(ع) که در قالب روایات مختلف بیان می‌شوند، تأکید می‌شود که چنانچه «همه زوار حرکت عظیم و جهانی اربعین، با انگیزه‌های متعالی، قدم در این مسیر نهند؛ به لطف خداوند بهترین نتایج را از قبل آن در دنیا و آخرتشان با خود به همراه می‌برند». مهم‌ترین دال‌های تثبیت شده در این گفتمان، که حول دال مرکزی «زیارت اربعین» معنا می‌یابند عبارتند از: «نص»، «حدیث» و «ثواب». این دال‌ها در قالب ژانر علوم دینی حوزوی روایت می‌شوند. در ژانر علوم دینی حوزوی، نویسندگان خود را با نصوصی از احادیث، روایات و آیه‌های قرآن کریم مستند می‌کنند.

۴-۲. گفتمان پدیده اربعین

در این گفتمان، رویداد اربعین یک پدیده دینی تمدنی مستلزم تحلیل علمی بازنمایی می‌شود. به بیان دیگر، دال مرکزی این گفتمان، «تحقق تمدن دینی» است. حضور در پیاده‌روی اربعین به مثابه یک پدیده دینی تحلیل می‌شود که از یک دین و مذهب خاص فراتر شناسانده شده و بازنمایی می‌شود. متونی که در این گفتمان رویداد اربعین را بازنمایی کرده‌اند، روایت خود را از نادیده گرفتن این رویداد در محافل علمی و ضرورت توجه به بعد اجتماعی آن آغاز می‌کنند که می‌تواند در راستای بومی‌سازی علم راهگشا باشد:

عنصر اساسی در بومی‌سازی علم، موضوع‌شناسی و مسئله‌یابی است. [...] انتخاب موضوع، بررسی و تحلیل یک پدیده از مسائل مهم در حوزه جامعه‌شناسی به شمار می‌آید؛ در این میان یکی از مشکلاتی که پیش می‌آید این است که گاهی برخی از پدیده‌ها از چشم جامعه‌شناسان دور می‌ماند و به آنها پرداخته نمی‌شود، به نظر می‌رسد تحلیل جامعه‌شناختی پدیده راهپیمایی اربعین جزو این دسته از پدیده‌هاست که تا به حال به ابعاد جامعه‌شناختی آن با وجود عظمت و بزرگی اش کمتر توجه شده است (شجاعی‌زند، ۱۳۹۴).

در این متون از مفاهیم برگرفته از علوم اجتماعی چون «هویت»، «حافظه جمعی»، «زیست جهان»، «جهانی شدن»، «اینترنشنالیسم» استفاده می‌شود تا چگونگی این پدیده در وجه معنوی آن و در تضاد با سیطره تمدن مادی غرب توصیف شود. پدیده اربعین به مثابه یک رویداد هویت‌ساز تحلیل می‌شود که به‌ویژه در پیوند با هویت شیعی قرار دارد:

اربعین را بایستی به شکل یک سیستم هویتی، حافظه‌ای دید و این یک سیستمی است که با هویت شیعی و با حافظه جمعی تشیع سروکار دارد. حافظه جمعی تشیع به یک شکلی با بحث اربعین مخصوصاً از زمان سقوط صدام به بعد دنبال می‌شود. اربعین حافظه جمعی شیعیان را دارد بازتولید می‌کند. یک هویت جمعی به شیعیان می‌دهد که این هویت جمعی حتی منحصر به تشیع هم نبوده و فراتر از تشیع هم رفته است (نادری، ۱۳۹۴).

هویت شیعی که فراتر از مرزهای شیعی می‌رود و انسجامی را در پی می‌آورد که امت واحدی را ممکن می‌کند. فقدان این امت واحد یکی از مشکلات جهان اسلام عنوان می‌شود که نتیجه مرزگذاری‌های سیاسی است که در دوره استعمار و با سیاست‌های استعماری چیده شده است و اربعین می‌تواند «آن را محو کند»:

چرا که طی آن ما مرزی نمی‌بینیم. شاید خود زمینه‌ای است برای رسیدن به مرحله‌ای که امروزه و در دوره غلبه ساختار «دولت‌ملت»، برای خیلی‌ها عجیب و غریب می‌نماید؛ یعنی پدیده «امت». ایام اربعین اگرچه کوتاه‌مدت و توأم با حال و عواطف ناپایدار است اما آثاری از این دست دارد که پایدار و تعیین‌کننده هستند (شجاعی‌زند، ۱۳۹۶).

این متون با به‌کارگیری مفاهیم مختلفی وام‌گرفته از علوم اجتماعی به دنبال نظریه‌پردازی درباره رویداد اربعین هستند. رویدادی که «نشانگر ظرفیت‌های عظیم فرهنگی تمدنی» در نظر گرفته می‌شود. طلوع تمدن‌سازی‌ای است که در تقابل با تمدن غربی تعریف می‌شود. مناسبی تمدن‌ساز است که زمینه همگرایی و «ارتباطات میان‌فرهنگی» که پیش‌زمینه شکل‌گیری یک تمدن است را فراهم می‌کند. این تمدن به‌ویژه متکی بر محبت به دیگران است:

مهمترین جلوه همایش عظیم اربعین بروز ناب‌ترین تمایلات انسانی می‌باشد که به‌خوبی می‌تواند پایه و اساس شکل‌گیری تمدن اسلامی گردد. محبت به دیگران، از سر عشق به انسان‌های دیگر احترام گذاشتن، تواضع و خلوص بالای انسانی و به میل از خود و مال خود

گذشتن در راه اعتلای مکتب و پیام عاشورا، همه اینها نشان از شکل‌گیری زیباشناسی الهی و نظام تمایلات انسانی بر مدار حب به خدا و اولیاء الهی دارد که واجد تفاوت جوهری با نظام تمایلات مدرن بر مدار حبّ به دنیا و خودپرستی می‌باشد (جمالی، ۱۳۹۵، ۳۷).

تأکید از غیریت‌سازی شیعه و سنی برداشته می‌شود و بر کارکرد وحدت‌بخشی رویداد اربعین تأکید می‌گردد. این وحدت‌بخشی زمینه تمدن‌سازی را فراهم می‌کند و این تمدن در حال ظهور دلالت‌های ویژه‌ای در سطوح مختلف دارد:

پدیده اربعین دارای سطوح مختلفی است که همه این سطوح قابل تحلیل برای ایجاد زمینه برای ظهور تمدن اسلامی است. نباید این پدیده را تک‌بعدی نگاه کرد. تمام سطوحی که یک تمدن اسلامی برای ظهور و بروز به آن نیاز دارد در پدیده اربعین قابل مشاهده است (متولی امامی، ۱۳۹۵).

مهمترین دال‌های تثبیت‌شده در این گفتمان، که حول دال مرکزی «تحقق تمدن دینی» معنا می‌یابند عبارت‌اند از: «هویت‌بخشی»، «عقلانیت معنویت‌محور»، «جهانی‌شدن» و «تمدن‌سازی». این دال‌ها در قالب ژانر علوم انسانی دانشگاهی روایت می‌شوند. در ژانر علوم انسانی دانشگاهی، نویسنده سخنان خود را با ارائه مفاهیم و نظریاتی از متفکران و نظریه‌پردازان شناخته‌شده مستند می‌کند. تأکید می‌شود که «وقتی ما در مورد مسائل علمی صحبت می‌کنیم، از روایت‌های پوپولیستی و رسانه‌ای باید دوری کنیم و رویکردهایی که در جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی و دین‌شناسی وجود دارد، باید مد نظر قرار گیرد» (میری، ۱۳۹۶).

۳-۴. گفتمان نهضت اربعین

در این گفتمان، رویداد اربعین، حول کردار «نهضت و قیام» بازنمایی می‌شود. دال مرکزی این گفتمان، «نهضت عاشورا» است. واژه نهضت به معنای حضور حماسی و اعتراضی جبهه حق علیه باطل است. رویداد اربعین ذیل مفهوم یک حرکت اعتراضی از مجرای حضور در مسیر پیاده‌روی به سمت مرقد امام حسین (ع) در روز اربعین روایت می‌شود. این اعتراض واجد دو ویژگی عمده توصیف می‌شود: ظلم‌ستیز و عدالت‌خواه و زمینه‌ساز غلبه مستضعفان بر مستکبران و حکومت جهانی مهدی (ع) است. اربعین، تداوم راه عاشورا به تصویر کشیده می‌شود. راهی که امام حسین (ع) با قیام خود در حق‌طلبی و ظلم‌ستیزی آغاز

کرده است. روایت می‌شود که حضور در رویداد اربعین، به معنای تداوم یافتن این مبارزه همیشگی علیه دستگاه جور و ستم و نظام ظلم است:

نخستین پیامی که این حضور قدرتمندانه در پی دارد، پاسخ به «هل من ناصر ینصرنی» امام حسین(ع) است که عصر و زمان نمی‌شناسد و همواره آزادگان جهان را به دفاع از حریم انسانیت و ظلم‌ستیزی فرا می‌خواند. آنها آمده‌اند که بگویند با وجود همه تهدیدات، بدون هراس در این صحنه با پای پیاده به میدان آمده‌ایم تا یک بار دیگر با امام خود تجدید عهد و پیمان کنیم و بگوییم ندای هل من ناصر ینصرنی تو پس از ۱۳۷۵ سال هنوز در جهان طنین افکن است. ای حسین(ع)، دین جد تو، راه تو، مکتب و نهضت عاشورایی تو همچنان زنده و نجات‌بخش همه ملت‌های مستضعف و الگوی همه کشورهای آزاد و رمز پیروزی مستضعفان در مقابل طاغوتیان و مستکبران همیشگی تاریخ است (انصاری، ۱۳۹۳، ۱).

علاوه بر این، در متونی که متأثر از گفتمان نهضت اربعین نوشته شده‌اند، بر زمینه‌ساز بودن این رویداد برای تشکیل حکومت عادلانه و انسانی منجی عالم نیز تأکید شده است:

گستره و عمق این پدیده شگرف را فقط می‌توان در بستر آخرازمانی فهم کرد. براساس نصوص متعدد، وجود مبارک حضرت امام مهدی ارواحنا فداه خود را به فرزندى حضرت امام حسین(ع) معرفی خواهند فرمود و جهانی شدن اربعین مقدمه‌ای بر فهم و معرفت جهانی سیدالشهدا(ع) و حماسه عاشورا برای شناخت منجی عالم(عج) است (ظریفیان، ۱۳۹۶، ۱۷).

مهمترین دال‌های تثبیت‌شده در این گفتمان، که حول دال مرکزی «نهضت اربعین» معنا می‌یابند عبارتند از: «قیام»، «ظلم‌ستیزی»، «بدعت‌ستیزی»، «آخرازمانی» و «حکومت مستضعفان». این دال‌ها در قالب ژانر پراتیک قدرت (سیاسی) روایت می‌شوند. در این ژانر، وقته‌ها به طریقی روایت می‌شوند که ناظر به وجه عملی و مبارزه‌ای رویداد اربعین برای کسب قدرت و شکست «مستکبران» باشد.

۴-۴. گفتمان راهپیمایی اربعین

در این گفتمان، رویداد اربعین، حول کردار «راهپیمایی» بازنمایی می‌شود. به بیان دیگر، دال مرکزی این گفتمان، «راهپیمایی صلح» است. واژه راهپیمایی در ارجاع به مانور قدرت و نوعی عرض اندام جمعی در برابر گروه‌های تکفیری معنا می‌یابد.

کردار راهپیمایی اربعین به‌عنوان نمایشی میلیونی از اقتدار شیعیان بازنمایی می‌شود که پیام صلح را به جهانیان مخابره می‌کند. این نمایش واجد دو ویژگی عمده بازنمایی می‌شود: ۱. در پاسخ به تهدیدهای ضدامنیتی تکفیری‌ها است؛ و ۲. بدون خشونت و نشانه صلح طلبی است. در این گفتمان تأکید می‌شود که کردار راهپیمایی اربعین بایستی در زمینه‌ای معنا شود که به‌واسطه حضور نیروهای داعش در عراق و تهدیدهای ضدامنیتی نیروهای تکفیری ناامن جلوه داده می‌شود. در روایت رویداد اربعین به‌عنوان راهپیمایی میلیونی، تأکید بر بی‌اثر بودن تهدیدها است:

۲۰ میلیون زائر جمع شده‌اند تا بگویند جهان تشیع از تهدیدهای ضد امنیتی وحشتی ندارد. شیعیان خمپاره‌های میان راه را دیدند و آمدند، حمله‌هایی که نیروهای امنیتی عراق در میانه‌های مسیر راهپیمایی خنثی کرده بودند، هم آنان را منصرف نکرد. [...] فریاد «لیبک یا حسین» ظنین‌انداز شد (روزنامه اعتماد، ۱۳۹۳، ۲۳).

برجسته‌کردن بعد صلح‌طلبی و وحدت‌بخشی این رویداد، وجه مشترک متونی است که متأثر از گفتمان راهپیمایی اربعین به بازنمایی رویداد اربعین پرداخته‌اند:

ترکیب زیبای حالت صلح‌آمیز راهپیمایی آرام با روح حماسی حرکت، جلوه تمام‌نمایی از روح و تاریخ و فرهنگ اسلام شیعی است که با پرچم عقل و عدل و اعتدال، همیشه از زبان عالمان و حکیمان، آرام و مستدل و منطقی سخن گفته است و با همه احساس خود، در زنده داشت مظلومیت شهیدان کربلا گریسته و فریاد برآورده است و هر جا فرصت یافته است نیز، به اصلاح و عدل برخاسته است (نهادوندیان، ۱۳۹۶، ۱).

این رویداد به‌ویژه به واسطه تعداد زیاد شرکت‌کنندگان در آن بازنمایی می‌شود و این تعداد زیاد به‌معنای اقتدار و عظمت شیعه در برابر داعش در نظر گرفته می‌شود. در این گفتمان تأکید می‌گردد که «حضور نزدیک به ۲۰ میلیونی در مراسم اربعین حسینی معنایی جز قدرت‌نمایی شیعه و شکست داعش ندارد». مهمترین دال‌های تثبیت‌شده در این گفتمان، که حول دال مرکزی «راهپیمایی اربعین» معنا می‌یابند عبارت‌اند از: «اعتدال»، «وحدت»، «صلح»، «تجمع میلیونی» و «اجتماع باشکوه». این دال‌ها در قالب ژانر پراتیک قدرت (اجتماعی) روایت می‌شوند. در این ژانر، وقته‌ها به طریقی روایت می‌شوند

که ناظر به وجه جمعی رویداد اربعین برای رسیدن به هدفی مشترک که همانا مخابره پیام اقتداری صلح طلبانه از جانب شرکت کنندگان در این رویداد به تهدیدکنندگان و ناامن کنندگان منطقه و حامیان فرامنطقه‌ای آنها است. در این معنا رفتارهای فردی حضور در رویداد در راستای هدف مشترک نمایش اقتدار تفسیر می‌گردد.

۴-۵. گفتمان پیاده‌روی اربعین

در این گفتمان، رویداد اربعین، حول کردار «پیاده‌روی» بازنمایی می‌شود. دال مرکزی این گفتمان، «پیاده‌روی عشق» است. واژه پیاده‌روی در ارجاع به رنجی معنا می‌یابد که پیاده‌های عاشق در مسیر رسیدن به معشوق متحمل می‌شوند؛ مسیری که آنها را از زندگی روزمره و مناسبات عقلانی، اجتماعی حاکم بر آن می‌کند و روحشان را می‌پالاید. کردار پیاده‌روی اربعین به‌عنوان یک تجربه معنوی، روحانی و غیرمادی روایت می‌شود که در مسیر رسیدن به کربلا، انسان‌های پیاده را متأثر می‌سازد. این تجربه انسانی واجد سه ویژگی عمده توصیف می‌شود: ۱. از نظر جسمی رنج‌آور است؛ و ۲. از نظر روحی، شورآمیز، عاشقانه و وجدآور است؛ و ۳. در گسست از زندگی روزمره و مناسبات عقلانی و اجتماعی حاکم بر آن است.

این تجربه در وهله اول، پیچیده شده در رنج جسمی‌ای بازنمایی می‌شود که انسان پیاده را به لذت روحی می‌رساند. این رنج جسمی از خلال تأکید بر مشکلات، کاستی‌های رفاهی و سختی‌های طی کردن مسیر با پای پیاده بر ساخت می‌شود:

عشق به اباعبدالله همه قاعده‌ها را در ایام اربعین در مسیر پیاده‌روی کربلا به هم می‌ریزد و شاهد مثال آن افرادی هستند که می‌دانی در حالت عادی و معمول، در سفرهای داخلی و خارجی خود جز به هتل‌های پنج‌ستاره و بهترین صندلی در پروازها راضی نمی‌شوند، اما همین افراد در این ایام با یک کوله‌پشتی، پای پیاده، دل به مسیر کربلا سپرده و در مقصد با یک کیسه خواب، روی خاک‌های کنار خیمه‌گاه و بین الحرمین می‌خوابند (مرادزاده، ۱۳۹۴، ۱۱).

این رنج جسمی که در عین حال پیچیده شده در لذت روحی زایدالوصفی توصیف می‌شود، به‌ویژه در ارتباط با «خاک» و «خاکی شدن» برجسته می‌گردد. خاک جاده از یک طرف وجهی مادی دارد که در تضاد با ارزش مادی تمیز و بهداشتی بودن قرار می‌گیرد و از طرف دیگر واجد قداستی غیرمادی در نظر گرفته می‌شود که با مفهوم «تبرک» توصیف می‌گردد.

برای رسیدن به چنین لذتی، فرایندی از گسست از زندگی روزمره و مناسبات عقلانی و اجتماعی ناظر بر آن به‌عنوان وجه تمایز این کردار بازنمایی می‌شود. گسست از مناسبات عقلانی از دو وجه برجسته می‌گردد؛ نخست آن که شرکت در این تجربه از منظر امنیت جانی، عقلانی نیست؛ در این گفتمان بر بدون برنامه‌ریزی قبلی بودن و معجزه‌گونه بودن قرار گرفتن در این کردار تأکید می‌شود و از آن با اصطلاح «طلبیده‌شدن» نام برده می‌شود که در پیوند با دخالت دادن نیروهای ماورالطبیعی و غیبی معنا می‌یابد:

به انتخاب خودش قدم در این مسیر نگذاشته، بلکه انتخاب شده است. [...] کافی است امام زیر دعوت‌نامه‌ات را امضاء کند، آن وقت خودت هم نمی‌فهمی که چطور راهی شدی. اعجاز حضور ۲۰ میلیون انسان در یک مکان و زمان، فقط از دست ولی خدا و مفهوم ولایت برمی‌آید (مولایی، ۱۳۹۴، ۱۰).

و دوم آن که در این کردار، کنشگران بذل و بخشش غیرمحاسبه‌گرانه‌ای را در پیش می‌گیرند که مخالف با الگوی کنش عقلانی معطوف به هدف است و از این رو، در گسست از زندگی روزمره قرار دارد. این وجه غیرعقلانی کنش با اصطلاح «نذر» توضیح داده می‌شود. نذرهایی که در توصیف آنها بر گوناگونی و تنوعشان، بی‌دریغ بودن و کثرتشان و همچنین فقر مالی نذردهندگان تأکید می‌گردد؛ «مردان و زنانی که تمام دارایی‌اشان را گذاشته‌اند تا خریدار لبخند و دعای زائر امام تشنه‌لب باشند».

شرکت‌کنندگان در مناسک، «قطره‌ای توصیف می‌شوند در دریای بیکران انسان‌ها». اشاره به «موکب‌ها» به‌عنوان تجلی عینی این «برابری» در بازنمایی این مناسک جایگاه ویژه‌ای دارد. موکب‌هایی که گرچه ظاهرشان شبیه به همان هیئت‌هایی است که در خیابان‌های شهر با داربست می‌زنند، اما تفاوتی وجود دارد که نام موکب را خاص محل‌های اسکان و پذیرایی‌ای می‌کند که در مسیر راهپیمایی اربعین قرار دارد. این موکب‌ها به‌مثابه استراحت‌گاهی بازنمایی می‌شوند که بی‌هیچ تبعیضی به انتظار مهمان نشسته‌اند.

می‌یابند عبارتند از: «رنج»، «عشق»، «شور»، «محبت»، «مهمان‌نوازی»، «برادری» و «برابری». این دال‌ها در مهمترین دال‌های تثبیت‌شده در این گفتمان، که حول دال مرکزی «پیاده‌روی عشق» معنا قالب ادبی - هنری روایت می‌شوند. به این معنا که نویسنده برای

بیان منظور خود استعاره‌های ادبی بسیاری را به کار می‌برد. نمونه‌هایی از این ترکیبات ادبی عبارتند از «کربلا سرزمین معشوق است»، «تاللو پرچم‌های رنگارنگ»، «با پای پیاده در جاده‌های نفس گرفته از ریزگرد» و «چونان قطره‌ای به سوی اقیانوس».

۴-۶. گفتمان مسافرت اربعین

در این گفتمان، رویداد اربعین، حول کردار «مسافرت» بازنمایی می‌شود. به بیان دیگر، دال مرکزی این گفتمان، «مسافرت کربلا» است. واژه مسافرت به معنای ترک محل زندگی با هدف تفریح و سرگرم شدن است که غالباً در قالب تورهای زیارتی انجام می‌شود.

کردار مسافرت کربلا به عنوان یک تجربه تفریحی و سرگرم کننده روایت می‌شود که به مانند هر کرداری در جامعه جدید ذیل منطق اقتصاد سرمایه‌داری است. مبنای اقتصادی این کردار در گفتمان مسافرت اربعین برجستگی می‌یابد؛ این مبنای از یک سو ذیل مفهوم گردشگری مذهبی موضوع توصیف و تحلیل قرار می‌گیرد که: ۱. با دیگر رویدادهای گردشگری مذهبی متفاوت است؛ و ۲. مستلزم برنامه‌ریزی و توسعه است.

از سوی دیگر به عنوان یک سفر کم‌هزینه و رایگان روایت می‌شود که: ۱. با صرف کمترین هزینه و تقریباً به صورت رایگان یکنواختی زندگی روزمره را درهم می‌شکند اما در عین حال؛ ۲. با مشکلات و سختی‌های پیش‌بینی نشده همراه است.

کردار مسافرت کربلا به مثابه نوعی از گردشگری دینی، گونه‌ای از سفر قلمداد می‌شود که حداثت بین زیارت از یک سو و گردشگری از سوی دیگر قرار می‌گیرد. در این معنا، شرکت‌کنندگان در این رویداد به عنوان گردشگران مذهبی معرفی می‌شوند که ضمن انجام زیارت و شرکت در مراسم دینی از مکان‌های دیگر اعم از مقدس و دنیوی نیز دیدن می‌کنند. لذا سفر آنها به قصد زیارت مرقد امام حسین (ع) در روز اربعین واجد ویژگی‌هایی است که ضمن آن که این سفر را نوعی گردشگری می‌شناساند؛ آن را از انواع دیگر گردشگری نیز متمایز می‌کند:

رویداد اربعین اثرات عظیم اقتصادی، سیاسی، اجتماعی در پی دارد. [...] در این شکل خاص از گردشگری - بر خلاف سایر اشکال که هدف و جاذبه اصلی و نهایی خود مقصد است - جاذبه گردشگری کل فرآیند سفر و رسیدن به مقصد است و در واقع خود

شکل سفر کردن تبدیل به جاذبه‌ای می‌شود که افراد را برای این تجمع عظیم بر می‌انگیزاند. [...] در ادبیات گردشگری همچنین گفته می‌شود کمبود امکانات و زیرساخت‌های مناسب موجب کاهش تقاضای گردشگر برای مقصد است در صورتی که در این پدیده گردشگری نحوه اسکان و امکانات رفاهی از اولویت‌های قابل توجه گردشگران نیست (بُد، ۱۳۹۶).

استدلال می‌شود که «می‌توان ایجاد تصویر ذهنی از حضور میلیون‌ها نفر در مسیر پیاده‌روی اربعین و نیز حضور در بارگاه مطهر حضرت اباعبدالله حسین (ع) را به‌عنوان کلید موفقیت و دروازه ورود به سایر اقدامات توسعه گردشگری در راستای بهره‌مندی معنوی و سیر در آفاق و انفس برای رسیدن به سعادت و کمال و تعالی انسانی دانست» (جهانیان، ۱۳۹۶). بدین ترتیب دو دال «گردشگری مذهبی» و «توسعه صنعت گردشگری» حول دال مرکزی مسافرت کربلا تولید می‌شود.

از طرف دیگر کردار مسافرت کربلا به‌مثابه یک سفر کم‌هزینه بازنمایی می‌شود؛ هزینه پایینی که شرکت‌کنندگان را به حضور در این رویداد ترغیب می‌کند. این هزینه پایین به‌ویژه در ارتباط با رایگان بودن وعده‌های غذایی برجسته می‌گردد. آنچه در گفتمان پیاده‌روی اربعین ذیل مفهوم نذری دادن و نذری خوردن واجد وجهی معنوی و بذل و بخشش غیرحسابگرانه بازنمایی می‌شود، در این گفتمان به‌عنوان «وعده غذایی» که یکی از اقلام هزینه‌بر هر سفری به شمار می‌رود، برجسته می‌گردد. با اصطلاح کنایه‌آمیز «بساط نذری» از آن نام برده می‌شود و رایگان بودن آن تبدیل به وجه مشخصه مسافرت کربلا از دیگر مسافرت‌ها می‌گردد. بدین ترتیب، آنچه در این گفتمان به‌عنوان دال پیرامونی تثبیت می‌شود، «وعده‌های غذایی مجانی» از منظر تنوع و کثرتشان است. غذاهایی که بسیار متنوع‌تر از غذاهایی هستند که در عزاداری‌های ایران داده می‌شوند و در عین حال به‌لحاظ کمیت بی‌رقیب‌اند:

این اولین باری است که ایرانی‌ها آن قدر راحت به کربلا رفته، پول ایرانی خرج کرده‌اند و تمام وعده‌های غذایی را نذری خورده‌اند. [...] آمریکا در بلندپروازانه‌ترین ایده تنها توانسته یک بار به چهار میلیون نفر غذا برساند. این در حالی است که در مدت اربعین ۷۰۰ میلیون وعده غذا به زائران این شهر رسانده‌اند و احتمالاً اگر مدرکی در اثبات این ادعا ارائه دهند، حتماً در گینس ثبت خواهد شد (برآبادی، ۱۳۹۳، ب، ۱۴).

درعین حال این سفر ارزان، سختی‌ها و مشکلاتی را هم دارد که در این گفتمان تحت عنوان «مشاهدات عینی» خبرنگاران و مشاهدات عینی از آنچه ایرانی‌ها در اربعین شاهد آن هستند، با جزئیات زیاد مورد تأکید قرار می‌گیرد. در واقع، آنچه در گفتمان پیاده‌روی اربعین ذیل دال رنج جسمی ضروری برای پالایش روحی تثبیت می‌شود، در گفتمان مسافرت اربعین ذیل دال «عدم تحقق وعده‌ها» تثبیت می‌شود. منظور وعده‌هایی است که در این گفتمان فرض می‌شود، ترغیب‌کنندگان و تبلیغ‌کنندگان به شرکت در رویداد داده‌اند و متحقق نشده است. گویی هدف، انجام سفری تفریحی بوده است که بخش‌هایی از آن به واسطه ناهماهنگی‌ها و بی‌برنامگی‌های مسئولین محقق نشده است:

مردم خواهان حضور در مراسم اربعین هستند اما مسئولان چندان به فکر آسایش زائران نیستند. [...] عراقی‌ها که خسارت جنگ را به ایران پرداختند اما مطمئن می‌توانند از خیر ۵۰ یا ۱۰۰ دلاری که از هر زائر ایرانی دریافت می‌کنند گذشته و اجازه دهند که زائران ایرانی آزادانه از مرزهای کشور عبور کنند. [...] به نظر می‌رسد حوزه مسئولیت مسئولان درباره راهپیمایی اربعین تنها به تشویق مردم خلاصه می‌شود و هیچ برنامه‌ای برای رفاه زائران از سوی مسئولان صورت نمی‌گیرد (زیباکلام، ۱۳۹۵، ۲).

در این گفتمان دلیل اصلی این مشکلات، جمعیت بیش از حد ظرفیت بازنمایی می‌شود: «ورود نزدیک به دو میلیون زائر خارجی به شهری که به زور می‌تواند به جمعیت خودش خدمات بدهد» مشکل اصلی این سفر است و برای بازنمایی آن از واژه‌هایی چون «پمپاژ جمعیت»، «جمعیت قل می‌زند»، «خیابان‌های پرتراфик» و «بیمارستان‌های شلوغ» استفاده می‌شود.

خیابان‌ها، گنجایش ندارند، بازارها، محله‌ها، هتل‌ها و مسافرخانه‌ها لبریز می‌شوند از جمعیت و خیابان‌های شهر را یک سر زباله می‌گیرد. [...] بساط غذا، چای و نذری‌ها برپاست. ایرانی‌ها در هر دو سو بیش از حد انتظارند (برآبادی، ۱۳۹۳ الف، ۱۴).

وجه دیگر این سفر، روایت پیوند انکارنشده آن با اقتصاد سرمایه‌داری است. در لفافه روایت می‌شود که چگونه شهرهای نجف و کربلا از این راه صاحب سودهای سرشار می‌شوند و «اقتصاد زواری» نجف و کربلا دو شهر آسیب‌پذیر اما ثروتمند در روایت

برجسته می‌گردد. کربلا به‌ویژه به‌مثابه شهری «مصرف‌زده» به تصویر کشیده می‌شود که حیاتش وابسته به پول‌هایی است که زائران در آن خرج می‌کنند. در این گفتمان، مسافرت کربلا به‌عنوان یک مقصد گردشگری و در ارتباط با منطق عرضه و تقاضا در اقتصاد روایت می‌گردد. این روایت، در ارزیابی مثبت، این رویداد را مستلزم شناخت و برنامه‌ریزی برای سودمند کردن و برآورده کردن رضایت گردشگران - زائران معرفی می‌کند و در ارزیابی منفی، این رویداد را - به واسطه عدم تحقق وعده‌های حکومتی - سفری نه چندان خوشایند و راضی‌کننده برای مسافران می‌داند.

مهمترین دال‌های تثبیت‌شده در این گفتمان، که حول دال مرکزی «مسافرت کربلا» معنا می‌یابند عبارت‌اند از: «گردشگری مذهبی»، «توسعه صنعت گردشگری»، «وعده غذایی رایگان»، «امکانات»، «عدم تحقق وعده‌ها»، «مصرف‌زدگی»، «تور کربلا»، «اقتصاد زواری» و «پمپاژ جمعیت». این دال‌ها در قالب پراتیک قدرت بر مبنای مناسبات اقتصادی روایت می‌شوند. راوی خود در مناسک مشارکت ندارد و از بیرون مشاهده‌گر و ناظر رویداد است تا بتواند فرصت‌های توسعه صنعت گردشگری را معرفی کند یا مشاهدات عینی از مشکلات و کمبودها را ارائه نماید. روایت ذیل عنوان «سفرنامه» قرار می‌گیرد تا وجهی عینی و بدون پیش‌داوری بر آن سوار کند. جمله‌ها خبری و تحلیلی است و تبلیغ‌کنندگان رویداد، مسئول بی‌برنامگی‌ها و عدم تحقق وعده‌ها معرفی می‌شود. در عین حال تأکید می‌شود که از این کردار که توسط مردم عادی و با هدف رفتن به سفر تفریحی کم‌هزینه و خوردن وعده‌های غذایی رایگان انجام شده است؛ قدرت مسلط استفاده ابزاری می‌کند.

۵. نتیجه‌گیری

در بخش پیشین، شش گفتمان به‌دست‌آمده طی فرایند تحلیل گفتمانی چگونگی بازنمایی مناسک زیارت اربعین در رسانه‌های جمعی ایران در بازه زمانی پنج ساله ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۶ از خلال توصیف دال مرکزی و دال‌های پیرامونی آنها و نیز ژانر روایتی که به‌کار می‌گیرند توضیح داده شد تا آشکار شود که هر کدام از این گفتمان‌ها اربعین را چگونه بازنمایی

می‌کنند. به‌طور خلاصه، در جدول شماره (۲)، تنوع دال‌های مرکزی و پیرامونی و ژانر روایت در گفتمان‌های اربعین آمده است:

جدول شماره (۲). تنوع دال‌های مرکزی و پیرامونی و ژانر روایت در گفتمان‌های اربعین

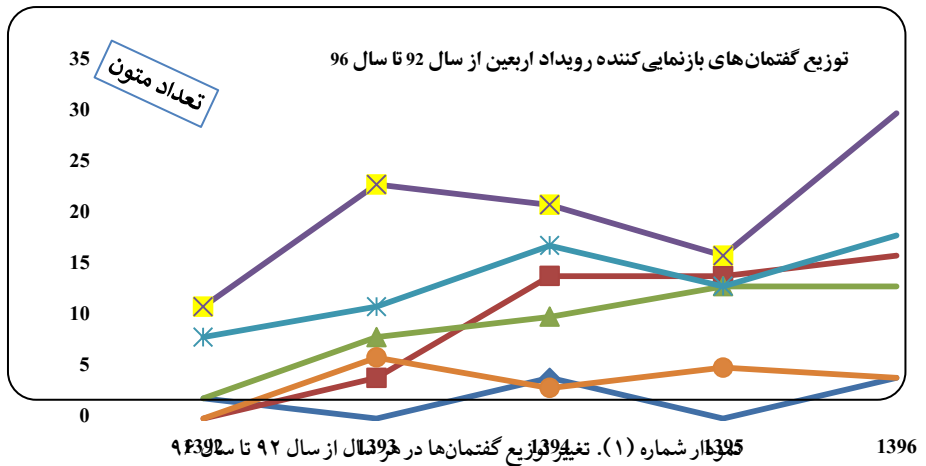
گفتمان	زیارت	پدیده	نهضت	راهپیمایی	پیاده‌روی	مسافرت
دال مرکزی	زیارت مرقد امام حسین (ع)	تحقق تمدن دینی	نهضت عاشورا	راهپیمایی صلح	پیاده‌روی عشق	مسافرت کربلا
دال‌های پیرامونی	نص، حدیث و ثواب	هویت‌بخشی، تمدن‌سازی و جهانی‌شدن	قیام، ظلم، ستیزی، بدعت‌ستیزی، آخرالزمان و حکومت مستضعفان	اعتدال، وحدت، صلح، امنیت، تجمع میلیونی، اجتماع باشکوه	رنج، عشق، شور، محبت، مهمان‌نوازی، برادری و برابری	رایگان، امکانات، مصرف‌زدگی، تور کربلا، اقتصاد زواری و صنعت گردشگری
ژانر روایت	علوم دینی حوزوی	علوم انسانی دانشگاهی	پراتیک قدرت (سیاسی)	پراتیک قدرت (اجتماعی)	ادبی - هنری	پراتیک قدرت (اقتصادی)

آنچه در جدول شماره (۲) خلاصه شده در بخش چهار به تفصیل توضیح داده شده است. دال مرکزی و دال‌های پیرامونی هر گفتمان با ذکر شواهدی از متون توصیف شده‌اند و نشان داده شده است که چگونه هر گفتمان با کاربری ژانری متمایز، رویداد اربعین را به نحوی متمایز از گفتمان دیگر روایت کرده است.

این شش گفتمان، طیفی از بازنمایی‌های مختلف از زیارت تا مسافرت را در نسبت با رویداد اربعین پدید آورده است که در ارجاع به مناسبات قدرت، جهت‌گیری مثبت و منفی سلیقه‌های اجتماعی - سیاسی ایران امروز را در امتداد مرزهای گفتمانی مبتنی بر تفاوت‌های سیاسی، مذهبی، ملی و منطقه‌ای نشان می‌دهد. توصیف این تنوع و تکرار گفتمان‌ها، مبارزه و رقابت گرایش‌ها و سلیقه‌های برآمده پس از انقلاب اسلامی را در فضای گفتمانی برساخت شده حول این پدیده دینی بیان می‌نماید که البته نه با قدرت برابر جریان دارد.

پس از توضیح تنوع گفتمان‌ها در سطح توصیف، پیگیری تغییرات گفتمان‌ها در طول زمان نیز می‌تواند بسیار جالب توجه باشد. گفتمان‌های شناسایی شده در تحقیق حاضر در یک بازه زمانی پنج ساله تولید شده‌اند برای پاسخ به این پرسش که گفتمان‌های مربوط به زیارت اربعین چه تغییراتی در سال‌های اخیر (۱۳۹۲-۱۳۹۶) داشته‌اند؟ از یک نمودار بهره گرفتیم تا روند تغییرات به آسانی قابل مشاهده باشد.

همان‌گونه که نمودار شماره (۱) مشاهده می‌شود، دو گفتمان پدیده و راهپیمایی روند صعودی قابل توجهی را از سال ۹۲ تا سال ۹۶ طی کرده‌اند. این روند صعودی در رابطه با گفتمان راهپیمایی به واسطه شروع به کار «دولت تدبیر و امید» از سال ۹۲ قابل توجه است که با استقرار گروه‌های سیاسی همسو با این گفتمان در قوه مجریه، روند افزایش فراوانی گفتمان راهپیمایی در رسانه‌های ارتباط جمعی روی داده است. درباره روند صعودی قابل ملاحظه گفتمان پدیده اربعین بایستی به گسترده‌تر شدن سال به سال این رویداد از لحاظ جمعیت حاضر و بازتاب گسترده حضور میلیونی افراد در رویداد اربعین اشاره کرد که زمینه توجه به این موضوع و برگزاری همایش‌های مختلف درباره آن را فراهم آورده و بنابراین مباحث نظری درباره این پدیده را افزایش داده است.

مقاله حاضر کوشیده است تا توصیفی فراگیر از تنوع بازنمایی‌های مناسک زیارت اربعین در رسانه‌های جمعی ایران در فاصله سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۶ به خوانندگان ارائه کند. شناخت گفتمان‌ها و بازنمایی‌ها از خلال توجه به بُعد مناسک مذهبی در رویداد اربعین، می‌تواند امکان فهم اربعین به مثابه یک پدیده اجتماعی به‌طور خاص را فراهم آورد و زمینه‌ای برای شناخت تنوع و تکثر جامعه ایران امروز به‌طور عام به‌دست دهد. این زمینه مفهومی و نظری است که امکان فهم و گفت‌وگو درباره دگرگونی‌های فرهنگی ایران معاصر و شناخت تنوع و تکثر جامعه پس از انقلاب اسلامی را فراهم می‌آورد. تنوع و تکثری که همواره در جهت‌دهی تحولات سیاسی کشور نقش و تاثیر تعیین‌کننده و چشمگیر داشته‌اند.

۶. سیاست‌گذاری

داده‌های مقاله حاضر برگرفته از طرح پژوهشی انجام شده با عنوان «گفتمان‌ها و بازنمایی‌های زیارت اربعین» می‌باشد که با حمایت مالی دانشگاه علامه طباطبایی انجام شده است.

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۳۲

دوره ۱۳، شماره ۲

تابستان ۱۳۹۹

پیاپی ۵۰

منابع

- انصاری، محسن (۲۴ آذر ۱۳۹۳). پیام‌های اجتماع تاریخی اربعین. روزنامه ایران، شماره ۵۸۱۷، برگرفته از <http://www.irannewspaper.ir/newspaper/page/5817/1/290190/0>
- اوسولیان، تام؛ و دیگران (۱۳۸۵). مفاهیم کلیدی ارتباطات (ترجمه میرحسن رئیس‌زاده). تهران: فصل نو.
- بُد، مهدیه (۱۴ آبان ۱۳۹۶). ابرویداد اربعین؛ جلوه‌ای از گردشگری دینی. پایگاه خبری عصر ایران، کد خبر ۵۷۰۵۵۲، برگرفته از <https://www.asriran.com/fa/news/570552>
- برآبادی، سعید (۲۳ آذر ۱۳۹۳ الف). کربلا؛ شهر رکورددار. روزنامه شرق، شماره ۲۱۸۶، برگرفته از <http://sharghdaily.com/fa/main/detail/50277>
- برآبادی، سعید (۲۶ آذر ۱۳۹۳ ب). سفر به کربلا؛ نگاهی از درون. روزنامه شرق، شماره ۲۱۸۹، برگرفته از <http://sharghdaily.com/fa/main/detail/50566>
- بودریار، ژان (۱۳۸۹). جامعه مصرفی: اسطوره‌ها و ساختارها (ترجمه پیروز ایزدی). تهران: ثالث.
- پاک‌نیا تبریزی، عبدالکریم (۱۳۹۲). معراج انسان‌ها در پیاده‌روی اربعین. مبلغان، ۱۷۲، ۸۲-۷۴.
- جمالی، مصطفی (۱۳۹۵). نقش اربعین در مهندسی تمدن اسلامی. دوفصلنامه مسجد و مهدویت، ۲، ۴۶-۲۷.
- جهانگیری، اسحاق (۲۰ آبان ۱۳۹۶). ایران، منادی اصلی صلح‌طلبی شیعه است. روزنامه ایران، شماره ۶۶۴۰، برگرفته از <http://www.irannewspaper.ir/newspaper/page/6640/2/445945/0>
- جهانیان، منوچهر (۱۷ آبان ۱۳۹۶). اربعین و اثر آن بر توسعه گردشگری مذهبی. پایگاه خبری عصر ایران، کد خبر ۵۷۱۴۸۳، برگرفته از <https://www.asriran.com/fa/news/571483>
- حسینی‌زاده، سید محمدعلی (۱۳۸۳). نظریه گفتمان و تحلیل سیاسی. مجله علوم سیاسی، ۲۸، ۲۱۲-۱۸۱.
- خانیکی، هادی (۱۳۹۲). در جهان گفت‌وگو: بررسی تحولات گفتمانی در پایان قرن بیستم (چاپ دوم). تهران: هرمس.
- رضوانی، جابر (۱۳۹۷). اربعین و فضیلت پیاده‌روی در زیارت امام حسین (ع) و آثار شگفت آن. قم: بنی الزهراء (علیها السلام).
- رضوی‌زاده، ندا (۱۳۹۶). ادراک و تجربه زیسته زائران پیاده ایرانی در عراق (مورد مطالعه پیاده‌روی اربعین آذر ۱۳۹۳ - عراق). مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۶(۴)، ۶۳۱-۵۹۵.

روزنامه آرمان امروز (۱۷ آبان ۱۳۹۶). فلسفه و ماهیت زیارت اربعین حسینی. روزنامه آرمان امروز، شماره

۳۴۶۳، صفحه ۱۱، برگرفته از <https://www.pishkhan.com>

روزنامه اعتماد (۲۳ آذر ۱۳۹۳). قدرت‌نمایی شیعه در اربعین. روزنامه اعتماد، شماره ۳۱۳۰، برگرفته از

<http://www.etemadnewspaper.ir/fa/main/detail/3050>

زیباکلام، صادق (۲۹ آبان ۱۳۹۵). راهپیمایی اربعین و چند نکته. روزنامه آرمان امروز، شماره ۳۱۸۸، صفحه ۲،

برگرفته از <https://www.pishkhan.com>

سگال، رابرت (۱۳۹۰). رویکرد تفسیری کلیفورد گیرتز به دین، در عبدالله گیویان (مترجم و مولف)، مردم-

شناسی اجتماعات دینی (ص ۱۰۹-۱۴۴). تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق.

شجاعی زند، علیرضا (۱۸ آبان ۱۳۹۶). اربعین پشتوانه عظیم مردمی برای تشیع است. خبرگزاری مهر، کد خبر

۴۱۲۳۴۸۶، برگرفته از <https://www.mehrnews.com/news/4123486>

شجاعی زند، علیرضا (۲۰ آبان ۱۳۹۴). اربعین؛ فراتر از مناسبت. خبرگزاری مهر، کد خبر ۲۹۶۴۸۳۸،

برگرفته از <https://www.mehrnews.com/news/2964838>

شریعتی مزینانی، سارا؛ و غلامرضا کاشی، شیما (پاییز ۱۳۹۴). سیالیت و مناسک دینی (مطالعه موردی

زیارت مزار سهراب سپهری). فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۸(۳)، ۹۷-۶۱. doi:

10.7508/ijcr.2015.31.003

صفرپور، علی اکبر (۱۳۹۵). در مسیر عشق، راهنمای سفر به عتبات عالیات و زیارت اربعین. قم: انتشارات تاج‌زهر.

طاهرزاده، اصغر (۱۳۹۴). اربعین سنتی برای شکوفایی انسان تراز تمدن اسلامی. پاسدار اسلام، ۴۰۵ و

۴۰۶، ۲۵-۲۲.

طاهرزاده، اصغر (۱۳۹۵). اربعین حسینی امکان حضور در تاریخی دیگر. پاسدار اسلام، ۴۱۵ و ۴۱۶، ۲۱-۱۴.

ظریفیان، محمدحسین (۲۰ آبان ۱۳۹۶). مناسک اربعین؛ ضرورت‌ها و الزام‌ها. روزنامه جام جم، شماره

۴۹۶۸، برگرفته از <https://www.magiran.com/article/3660425>

فرکلاف، نورمن (۱۳۷۹). تحلیل انتقادی گفتمان در عمل (ترجمه پیروز ایزدی)، در محمد نبوی و مهران

مهاجر (ویراستاران)، تحلیل انتقادی گفتمان (ص ۱۶۷-۲۱۲). تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،

مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.

فکوهی، ناصر (۱۳۸۶). نگاهی بر رویکرد تفسیری کلیفورد گیرتز با تأکید بر تفسیر او از پدیده دینی.

دوفصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی (نامه علوم اجتماعی سابق)، ۳۱، ۱۲۴-۱۰۳.

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۳۴

دوره ۱۳، شماره ۲

تابستان ۱۳۹۹

پیاپی ۵۰

کاهیده، نسیم (۱۳۹۴). عاشورا، مناسک، معنا. قم: خیمه.

کریمی، حسن (۱۳۹۵). مردم‌یاری در اربعین حسینی (۱)، شرحی بر حضور یگان‌های ویژه ناجا در اربعین سال‌های ۱۳۹۳ و ۱۳۹۴. تبریز: یاس‌نی.

کریمی‌پور، الله‌کرم (۱۳۹۰). روش و رویکرد کلیفورد گیرتز درباره دین و فرهنگ. فصلنامه اندیشه نوین دینی، ۲۴، ۱۸۴-۱۶۱.

کسرای، محمدسالار؛ و پوزش شیرازی، علی (۱۳۸۸). نظریه گفتمان لاکلا و موف ابزاری کارآمد در فهم و تبیین پدیده‌های سیاسی. فصلنامه سیاست، ۱۱، ۳۶۰-۳۳۹.

گودرزی‌زاده، محمد (۱۳۹۵). زیارت اربعین نشانه شیعه. تهران: هزاره ققنوس.

متولی امامی، محمد حسین (۱۶ آبان ۱۳۹۵). اربعین نوید خروج از عالم مدرن و ظهور تمدن دینی است.

خبرگزاری مهر، کد خبر ۳۸۱۶۱۷۱، برگرفته از <https://www.mehrnews.com/news/3816171>

محمدی، حمیدرضا؛ سلیم‌نژاد، ندیمه؛ و احمدی، ابراهیم (۱۳۹۶). بازتعریفی از ژئوپلیتیک شیعه با تأکید بر راهپیمایی اربعین. فصلنامه جغرافیا، ۵۲، ۱۲۰-۱۰۳.

مرادزاده، فاطمه (۱۰ آذر ۱۳۹۴). اربعین؛ پیاده‌روی از خود تا خدا. روزنامه جام جم، شماره ۴۴۲۱، برگرفته از

<https://www.magiran.com/article/3274535>

مولایی، مینا (۱۰ آذر ۱۳۹۴). ۸۰ کیلومتر عاشقی با پای پیاده. روزنامه جام جم، شماره ۴۴۲۱، برگرفته از

<https://www.magiran.com/article/3274530>

میری، جواد (۱۵ آبان ۱۳۹۶). راهپیمایی اربعین موجب خودآگاهی تشیع می‌شود. خبرگزاری مهر، کد خبر

۴۱۲۸۰۴۸، برگرفته از <https://www.mehrnews.com/news/4128048>

نادری، احمد (۱۲ آذر ۱۳۹۴). اربعین حافظه جمعی شیعیان را بازتولید می‌کند. خبرگزاری مهر، کد خبر

۲۹۹۰۵۱۰، برگرفته از <https://www.mehrnews.com/news/2990510>

نادری، احمد (۱۳۸۶). گفتمان جنبش شیعی عراق: بررسی انسان‌شناختی. تهران: نزدیک.

ناصری، عبدالمقیم (۱۲ آذر ۱۳۹۳). اسرار اربعین در تاریخ خلقت، روزنامه رسالت، شماره ۸۲۶۹، برگرفته

از <https://www.magiran.com/article/3075814>

نهایندیان، محمد (۲۰ آبان ۱۳۹۶). راهپیمایی اربعین؛ جلوه‌گاه وحدت احسان و حماسه. روزنامه ایران،

شماره ۶۶۴۰، برگرفته از <http://www.irannewspaper.ir/newspaper/page/6640/1/445931/0>

هال، استورات (۱۳۹۳). معنا، فرهنگ و زندگی اجتماعی (مترجم: احمد گل‌محمدی؛ چاپ دوم). تهران: نشر نی.

همایون، محمد‌هادی؛ و بُد، مهدیه (۱۳۹۵). تبیین ابعاد سفر معنوی اربعین، ابرویداد گردشگری مذهبی. مسجد و مهدویت، ۲، ۴۴-۴۷.

یورگنسن، ماریان؛ و فیلیپس، لونیز (۱۳۸۹). نظریه و روش در تحلیل گفتمان (مترجم: هادی جلیلی). تهران: نشر نی.

Coleman, S. & Elsner, J. (1995). *Pilgrimage: Past and Present in the World Religions*. Cambridge: Harvard University Press.

Hall, S. (1977). Introduction. In S. Hall (Ed.), *Representation: cultural representation and signifying practices* (pp. 1-11). London: Sage & Open University Press.

Henn, A. (2008). Introduction: beyond norm, text and dialectics: ritual as social praxis. In A. Henn & K. P. Koepping (Eds.), *Rituals in an Unstable World: Contingency-Hybridity-Embodiment* (pp. 9-28). Frankfurt: Peter Lang.

Margry, J. P. (2008). *Shrines and pilgrimage in modern world: New itineraries in to the sacred*. Netherlands: Amsterdam university press.

Morinis, A. (1992). Introduction: The Territory of the Anthropology of Pilgrimage. In A. Morinis (Ed.), *Sacred Journeys: The Anthropology of Pilgrimage* (pp. 1-28). Westport: Greenwood.

Pauly, J. J. (2014). Ritual theory and the media. In R. S. Fortner and P. M. Fackler (Eds.), *The Handbook of Media and Mass Communication Theory* (pp. 173-189). Hoboken: John Wiley & Sons.

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۳۶

دوره ۱۳، شماره ۲
تابستان ۱۳۹۹
پیاپی ۵۰